

1971

**KRONIEK
VAN
AFRIKA**

[ogadisjoe: de zevende Top — China in de VN. Afrikaanse reacties
hodesië: accord

nderwijsproblemen

KRONIEK VAN AFRIKA

1971/4 elfde jaargang

Voor het Afrika-Studiecentrum uitgegeven door Van Gorcum & Comp. n.v. Assen

Kroniek

Mogadisjoe: de zevende Top — China in de vn. Afrikaanse reacties — Rhodesië: accoord. Sprankje hoop of vodje papier? 221 - 229

Artikelen

A. J. M. van de Laar — Education and employment in anglophone Africa 230 - 243
R. Buijtenhuijs — Où va la démocratisation de l'enseignement en Afrique noire? 244 - 255
F. E. de Nie — Over onderwijs in Ghana 256 - 267
A. F. Droogers — Zaïres universitaire reorganisatie: een reuzenzwaai 268 - 272

Documenten

De Verklaring van Mogadisjoe 272 - 277
Over de kleurlingen in Zuid-Afrika 277 - 281

Boekbesprekingen

Abner Cohen — *Custom and politics in urban Africa* (H. T. C. Wouters) 282 - 283
union générale des travailleurs sénégalais en france — *le livre des travailleurs africains en france* (A. E. Bayer) 284 - 285
Sylvain Urfer — *UJAMAA, esprit du socialisme africain en Tanzanie* (Ph. Maréchal), 286 - 288

Redactie:

A. E. Bayer en P. A. Emanuel
Afrika-Studiecentrum Stationsplein 10 Leiden

Administratie

Voor abonnementen, adreswijzigingen, enz.: Van Gorcum & Comp. n.v. Assen
Telefoon (05920) 15647 / Postgiro 802255

Jaarabonnement f 18,50 / studentenabonnement f 13,50 / losse nummers f 5,50

Verschijnt 4 × per jaar.

Mogadisjoe: de zevende Top

Mogadisjoe, de hoofdstad van de republiek Somalië, het betrekkelijk onbekende land dat de oostelijke hoorn van Afrika vormt, is op 18 en 19 oktober het toneel geweest van de zevende topconferentie van Oost- en Centraalafrikaanse staten. President Siyad van de Somalische Democratische Republiek was voorzitter. Aan staatshoofden waren verder tegenwoordig: keizer Haile Selassie van Ethiopië en de presidenten Ngouabi van de Volksrepubliek Congo, Numeiry van Soedan, Nyerere van Tanzania, vice-president Daniel Arap Moi van Kenia en diens ambtgenoot Chona van Zambia. De Centraalafrikaanse Republiek Tsjaad, Congo (K.), Rwanda, Oeganda en Malawi stuurden delegaties. De conferentie was voorafgegaan door een bijeenkomst van ministers van buitenlandse zaken. In zijn openingsrede op 16 oktober wees president Siyad erop dat Afrika altijd veel geld aan dergelijke samenkomsten heeft besteed, zonder dat daaruit bindende besluiten waren voortgevloeid. Hij betoogde dat de Afrikaanse volken recht hadden op resultaten 'daar zij ons vertrouwen en ons deze verantwoordelijkheden hebben opgedragen'. Hij constateerde dat Afrika, dat hij het continent van de toekomst noemde, veel vijanden heeft, 'die hun ogen en oren goed open houden als de leiders van de onafhankelijke Afrikaanse staten bijeenkomen en die zich verheugen als ze de indruk krijgen dat de voorstellen en de besluiten die op onze bijeenkomsten worden genomen toch niet worden uitgevoerd'. President Siyad achtte het een eerste noodzaak, de overblijfselen van het kolonialisme op het Afrikaanse continent op te ruimen. Hij wees in de eerste plaats op Portugal dat nog altijd een koloniaal regime in Afrikaanse gebieden handhaaft. Siyad constateerde dat de inspanningen van de bevrijdingsbewegingen zo ongecoördineerd en onbevredigend waren door gebrek aan voldoende gelden en wapens om tot grote offensieven tegen de kolonialisten over te gaan. Hij stelde vast dat verdeeldheid van de Afrikaanse volken de vijanden ten goede komt. Onafhankelijkheid noemde Siyad 'nutteloos en zinloos zolang niet iedere man en vrouw in het grote continent Afrika de lucht van de vrijheid in kan ademen.'

De Raad van Ministers heeft de 'Verklaring van Mogadisjoe' opgesteld die door de conferentie werd aanvaard en waarin de gewapende strijd de enige mogelijkheid wordt genoemd om Zuidelijk Afrika te bevrijden. Voor de tekst van deze verklaring zie onder 'Documenten' in dit nummer.

Tevens is een comité gevormd, waar Somalië, Zaïre (zoals Congo-Kinshasa sinds 27 oktober heet), de volksrepubliek Congo, Ethiopië en Tanzania deel van uitmaken om alle activiteiten van Zuid-Afrika tegenover Zambia en andere landen in Zuidelijk Afrika nauwlettend te volgen.

In de meeste onafhankelijke Afrikaanse landen is de topconferentie te Mogadisjoe positief beoordeeld. Uitzonderingen waren Malawi en Ghana. Radio Malawi wees erop dat de verklaring niet unaniem was aanvaard: Malawi en de Centraalafrikaanse Republiek hadden bedenkingen geuit tegen de uiteindelijke formulering van die zinsneden, waarin gevraagd werd, alle betrekkingen met Zuid-Afrika te verbreken. 'Oorlog is niet het antwoord op de problemen van zuidelijk Afrika', aldus dit commentaar, 'en geen land dat heeft deelgenomen aan de conferentie zou zo'n oorlog kunnen volhouden. Inplaats van verklaringen en dreigementen die weinig

uitwerking zouden hebben op de landen in kwestie, had men beter gedaan zich te concentreren op gewestelijke economische samenwerking en op het opheffen van de werkelijke problemen van de onder-ontwikkelde economie.'

Een ander negatief geluid van Afrikaanse zijde kwam van de *Daily Graphic* in Ghana. Het blad schreef dat een verborgen consequentie van de topconferentie was, dat meer en meer geld in 'de ruime zakken van de vrijheidsstrijders' terecht zou komen.

Commentaar

Zo op het eerste gezicht moge het schijnen dat de verwijten van Radio Malawi aan de deelnemers in Mogadisjoe niet van waarheid ontbloot waren: de economische samenwerking, zelfs tussen de drie staten van Oost-Afrika (Kenia, Oeganda en Tanzania) laat veel te wensen over, de strijdkrachten en vooral het industriële apparaat achter de 'landen van Mogadisjoe' maken het voorlopig onwaarschijnlijk dat ze bij een gewapende confrontatie met de blanke minderheids-staten van Zuidelijk Afrika ook maar enige kans van slagen zouden hebben. De economische positie laat sociale voorzieningen van enige omvang niet toe. Het voornaamste verwijt echter, als zouden de ondertekenaars van de verklaring van Mogadisjoe 'oorlog zien als het antwoord op alle problemen van Zuidelijk Afrika' is ongerechtvaardigd. De voorgeschiedenis van 'Mogadisjoe' toont dit duidelijk aan. De samenspreking van 1969 te Loesaka, waaruit het manifest van Loesaka is voortgekomen wijst erop dat het vertrouwen in de mogelijkheid van een vreedzame oplossing tussen de onafhankelijke staten en de landen van zuidelijk Afrika waar een minderheidsregering repressief regeert, zelfs toen nog niet helemaal was verworpen. Zowel uit toon als inhoud van het Loesaka-manifest bleek nog het geloof dat een vreedzame oplossing van de grote vete tussen de minderheidsregeringen in zuidelijk Afrika en de organisatie van Afrikaanse eenheid nog mogelijk was.

Voorwaarde daarvoor was eigenlijk alleen de bereidheid van de blanke minderheidsregeringen van Zuid-Afrika, met vertegenwoordigers van de onafhankelijke Afrikaanse staten aan een tafel te gaan zitten. Onderwerp van gesprek ware dan geweest een plan om geleidelijk over te gaan van de apartheidspolitiek naar een regeringsvorm waarin de Afrikaanse meerderheid in overeenstemming met de getalsverhoudingen zou zijn vertegenwoordigd. Het Loesaka-manifest had niets van een ultimatum. Een termijn voor de tot stand koming van die meerderheidsregering was niet genoemd. De dialoog werd toen nog beschouwd als het voor alle partijen redelijkste en daarmee het meest doeltreffende middel om 'de blanke doorn uit het Afrikaanse vlees' te verwijderen.

Uit de verklaring van Mogadisjoe echter spreekt een volkomen ander geluid. De dialoog is hier niet alleen definitief geschrapt, maar de staten die haar nu nog niet hebben verworpen (zoals Malawi en Ivoorkust) worden nadrukkelijk en ondubbelzinnig veroordeeld. Dat het niet tot een directe uitsluiting van Malawi is gekomen, zoals de vertegenwoordiger van Congo-Brazzaville, ondersteund door Tanzania, had gewild, was een gevolg van het afremmen door Kenia, dat zich verzette tegen elke aantasting van de autonomie der leden-staten. Op de volgende bijeenkomst zal dit probleem opnieuw aan de orde komen. Het lijkt er naar alsof de minderheidsre-

gimes in zuidelijk Afrika tenslotte steeds weer de voor eenheid zo belangrijke gemeenschappelijke vijand voor de Oost- en Centraalafrikaanse landen opleveren die ze in staat stelt, hun verschillen te vergeten en naar buiten toe één front te vormen.

Somalië: vernieuwing

Mogadisjoe, hoofdstad van de republiek Somalië en vergaderplaats voor de ministerconferentie en de topconferentie van Centraal- en Oostafrikaanse landen die de 'Verklaring van Mogadisjoe' heeft opgeleverd, is weinig in het nieuws. Het laatste berichtje dat hier en daar in een blad over de recente ontwikkelingen in Somalië is verschenen, handelt over het proces dat op 27 september voor de rechtbank voor nationale veiligheid is begonnen tegen de voormalige vice-president van de Hoogste Revolutionaire Raad, Anyanshe. Hij zou voorbereidingen hebben getroffen voor een staatsgreep tegen de regering.

Daar het nieuws uit een land als Somalië zo schaars is, brengen summiere berichten als deze het gevaar van het vormen van een vertekend beeld bij de lezer mee. Onwillekeurig krijgt de westerse lezer de indruk dat de Somaliërs zich nagenoeg uitsluitend onledig houden met elkaar naar het leven te staan.

Een dergelijk beeld doet allerm minst recht aan een volk dat, bij insiders bekend om zijn charmes en temperament, door een Engelse reiziger uit vroeger tijden eens met de Ieren is vergeleken. De Somaliërs vormen ook, in de ware zin en in tegenstelling tot de pluriforme bevolkingen van vele andere Afrikaanse staten, een natie. Een natie overigens die het niet gemakkelijk heeft. Jarenlang is iedere vorm van economische ontwikkeling er nagenoeg achterwege gebleven. De aarde is er betrekkelijk schraal. Al jaren wordt er, vooral door de Italianen, naar olie gezocht, maar gevonden is er nog niets. De stabiele maar immobiele burgerregeringen die vooraf zijn gegaan aan de staatsgreep van de Revolutionaire Raad, na de moord op president Shermarke, hebben weinig gedaan om hun land onafhankelijk te maken van de ruime financiële steun van Italië. Generaal Siyad met zijn Hoogste Revolutionaire Raad van 21 leden heeft in 1969, zodra hij de macht had gegrepen, het roer radicaal omgegooid. Hij volgt een socialistische koers. Hij voert krachtige bezuinigingen in. Enkele buitenlandse ondernemers die nog wat winst maakten, werden genationaliseerd, de salarissen van ambtenaren sterk beknot. Er bestaat nu enige staatscontrole op prijzen en vooral op huishuren. Woeker met de producten der boeren waardoor de laatsten te weinig voor hun werk betaald kregen en enkelen zich gemakkelijk verrijkten, schijnt nu tot het verleden te behoren. De regering koopt alle agrarische producten op en betaalt vaste prijzen. In de laatste twee jaar is — voor het eerst in de geschiedenis van het land — een deviezenreserve van ongeveer 60 miljoen gulden gevormd. Er is een drie-jaren-plan voor de economische ontwikkeling opgesteld, waar meer dan een half miljard gulden mee gemoeid is, al worden die gelden grotendeels door het buitenland gefourneerd. Tien percent hiervan kan de Hoogste Revolutionaire Raad echter zelf op tafel leggen. Dat bijna 40% van de Somalische begroting direct of indirect naar defensie gaat is niet zo'n ongewoon verschijnsel. De prijzen voor modern oorlogsmaterieel zijn bijna niet op te brengen door landen die zich maar nauwelijks boven het bestaansminimum kunnen handhaven. Desondanks konden er nog gelden worden gevoteerd voor de verbetering en

aanleg van wegen. Op het gebied van de buitenlandse politiek onderhoudt Somalië nauwe betrekking met de landen van het socialistische kamp, met Oostduitsland, China (dat er wegen gaat bouwen), Noord-Korea, Noord-Vietnam en vooral met de Sovjetunie. Op 10 september is een Russisch historisch en archaeologisch team in Mogadisjoe verwelkomd dat naar het hoofd van de groep, Dr. M. Kosygin, meedeelde, samen met twee Somalische geleerden ook een algemeen onderzoek naar de economische, politieke, sociale en culturele aspecten van Somalië zal doen. Binnen twee jaar hoopt men de resultaten te publiceren in twee boeken, waarvan het eerste over Sayyid Muhammed Abdulleh Hassan zal handelen. Het nieuwe bewind van Somalië neemt actief deel aan alle beraad van de OAU. De harde lijn die Somalië tegenover Portugal en Zuid-Afrika voorstaat gaat echter niet gepaard met eenzelfde onverzoenlijkheid op alle fronten. Integendeel, de regering van generaal Siyad heeft direct nadat hij aan de macht kwam nadrukkelijk laten weten dat ze de beloften van president Shermarke niet naar de vorming van een groot-Somalië te streven met gewelddadige middelen, ook voor haar zelf bindend achtte. Somalië is n.l. een van de landen die het meest worden getroffen door de willekeurigheid van de grenzen, die door de voormalige Europese machthebbers (in casu Engeland en Italië) meer voor eigen gerief zijn vastgesteld dan in het belang van de landen die er zelf en met elkaar mee moeten leven; zo ook Kenia en Ethiopië.

Door de nationalisering van buitenlandse banken en industrieën werden de betrekkingen met Italië en Engeland iets koeler, door het aanknopen van politieke betrekkingen met de DDR paste de Duitse Bondsrepubliek (toen nog wèl) de Hallstein-doctrine toe en schortte een niet onaanzienlijk hulpprogramma op. De Verenigde Staten tenslotte hebben kort geleden hun hulpverlening stopgezet toen ze ervoeren dat Somalische schepen Noordvietnamese havens aanliepen. Naarmate de landen van het Westen hun hulpprogramma's aan Somalië inkrimpen, breidt de Sovjetunie haar economische en militaire bijstand aan Somalië uit. En gezien de uiterst strategische ligging van dit land aan de straat van Bab-el-Mandeb, op een punt waar, wie hier een basis heeft, zonder veel moeite de toegang tot de Indische Oceaan kan afsluiten, past deze hulp precies in het schema van een land met een expansieve marine, op weg naar de Indische Oceaan. Dat de Arabisch-socialistische landen gaarne gebruik maken van alle geboden hulp, betekent echter allerminst dat zij er hun Arabische identiteit voor zouden opgeven. De recente ontwikkelingen in Soedan hebben dat wel duidelijk gemaakt.

aeb

China in de VN. Afrikaanse reacties

Na de eb van de culturele revolutie is het weer springtij geworden voor de Chinese Volksrepubliek in Afrika. Bij de historische stemming van de algemene vergadering der VN over de toelating en de uitbanning van Taiwan, op 25 oktober, hadden 26 Afrikaanse landen voorgestemd en 15 tegen. (Voor stemden: Algerije, Botswana, Boeroendi, Congo-Brazaville, Egypte, Equatoriaal-Guinee, Ethiopië, Ghana, Guinee, Kameroen, Kenia, Libië, Mali, Mauritanië, Marokko, Nigerië, Rwanda, Senegal, Sierra Leone, Somalië, Soedan, Togo, Tunesië, Oeganda, Tanzania en Zam-

bia. De tegenstemmers waren: Centraalafrikaanse republiek, Tsjaad, Congo-Kinshasa, Dahomey, Gaboen, Gambia, Ivoorkust, Lesotho, Liberië, Madagascar, Malawi, Niger, Zuid-Afrika, Swaziland en Boven-Volta.) De landen die voor de toelating van de volksrepubliek stemden deden dat om uiteenlopende redenen en met zeer verschillende graden van instemming. Daarbij zijn vooral landen dicht bij een middenpositie zeer interessant, zoals bijvoorbeeld Kenia, dat in het verleden al meer dan één conflict met Mao's China heeft gehad, maar nu toch voor de toelating stemde. De gevoelens van twijfel in dit land kwamen het best tot uiting in een commentaar van de *Daily Nation* (van 27 oktober): 'Terwijl zijn (China's) aanwezigheid in de VN zal bijdragen tot een transformatie van de wereldorganisatie zou ze ook een verandering in China's eigen politiek moeten inluiden. Tot dusverre is China een raadsel gebleven. . . Bovendien eisen de diplomatieke gebruiken dat China zijn politiek zal aanpassen aan die van deze wereldorganisatie.'

In de commentaren van de landen die ondubbelzinnig voorstanders van China's intrede waren, klonk als grondtoon het vertrouwen dat China de leidende delegatie der landen van de derde wereld zal worden en de pleitbezorger voor de zaak van die Afrikaanse landen die nu nog niet onafhankelijk zijn. Dit was ook te beluisteren in de boodschap van president Boumédiène aan China's premier Chou En Lai waarin de Algerijnse president zei dat hij de Chinese intrede in de volkerenorganisatie zag als 'een overwinning voor de hele vooruitstrevende mensheid' en dat naar zijn overtuiging China 'op doelmatige wijze zal bijdragen tot de komst van een nieuwe wereldorde die de veiligheid, de welvaart en het welzijn van alle volken zal garanderen met het nodige respect voor strikte gelijkheid en voor hun nationale belangen'. Variaties op hetzelfde thema waren de commentaren van Congo-Brazzaville, Egypte, de Somalische Republiek en Tanzania. In nuchtere bewoordingen, maar niettemin positief reageerden pers en radio van Ethiopië (. . . 'China's houding ten aanzien van de buitenwereld heeft een bemoedigende wending genomen. Zijn toelating in deze kritieke periode van de wereld-geschiedenis zal enorm tot het karakter en de doelmatigheid van de VN bijdragen.') Commentaren in de meeste tegenstemmende landen verschilden alleen in hun mate van afwijzing van de Chinese Volksrepubliek. Zuid-Afrika's premier Vorster zei op een bijeenkomst van zijn Nationale Partij te Germiston dat 'Taiwans verbanning uit de VN een les betekende voor Zuid-Afrika'. Die les kwam hier op neer dat 'hoewel het noodzakelijk is voor ieder land, zich vrienden te verwerven, men er toch aan moet denken dat zelfvertrouwen het belangrijkste bezit is'.

Dr. Muller, Zuid-Afrika's minister van buitenlandse zaken, zei later dat hoewel China's toelating tot de VN een bedreiging voor zijn land vormde, het toch bemoedigend was, vast te stellen dat verschillende landen tegen de resolutie hadden gestemd. Muller sprak de hoop uit dat een verenigd front van blanken en niet-blanken tegen het communisme in Afrika kon worden gevormd. In een ander land waarvan het niet moeilijk te voorspellen was dat het tegen China's toelating zou stemmen, Congo-Kinshasa (op 27 oktober omgedoopt in Zaïre), werd via de radio een commentaar van Taiwans ambassadeur uitgezonden, die de Congolese regering dank zegde voor de steun aan Nationalistisch China. In de uitzending werden de luisteraars gewaarschuwd dat ondanks 'de honingzoete beloften van Peking', Mao ook zijn eigen ambities had t.a.v. midden-Afrika.

Soedan, dat tot de voorstemmers van de toelating van Peking behoorde, gaf niet-temin uiterst sober commentaar op de uitslag van de stemming in de VN. Het kwam — veelzeggend genoeg — niet van president Numeiry zelf, maar van diens minister voor presidentiële zaken, Quasim Hashim, die aan Peking 'de warmste gelukwensen' met de toelating tot de VN overbracht. Deze formalistische woordkeus en deze presidentiële terughoudendheid weerspiegelen de moeilijke situatie waarin president Numeiry verkeert: het is nog maar een paar maanden geleden dat hij een bloedbad onder de communisten in zijn eigen land heeft aangericht. Aan de andere kant kan Soedan, als toekomstig federatiegenoot van Libië, Egypte en Syrië, zich niet veroorloven een zo belangrijke potentiële medestander in de diplomatieke strijd tegen Israël als China, tegen zich in het harnas te jagen.

President Tsiranana van Madagascar commenteerde China's komst in de VN o.m. met de woorden dat zijn land 'China nog altijd wantrouwt, hoewel veel landen de extravagancies van Maoïsme en communisme nu schenen te ignoreren'.

aeb

Rhodesië: accoord. Sprankje hoop of vodje papier?

Op 24 november, ruim zes jaar nadat Ian Smith en zijn regering Rhodesië eenzijdig onafhankelijk hebben verklaard, werd in Londen bekendgemaakt dat de besprekingen tussen het regime-Smith en de vertegenwoordigers van de Britse regering, voor wier onderhandelingen Sir Alec Douglas Home verantwoordelijk was, tot een accoord hebben geleid. (Hoewel de datum van deze overeenkomst eigenlijk buiten de periode ligt die door het vierde nummer van de Kroniek van 1971 wordt bestreken, is het ophanden — en voorlopig theoretische — einde van het geschil tussen Groot-Brittannië en Rhodesië toch van zo groot belang dat alvast in enkele punten iets over inhoud en mogelijke betekenis van dit accoord wordt gezegd.) Het document dat de Britse regering op 25 november voor het parlement heeft gebracht, draagt als titel: *Rhodesia — proposals for a settlement*. Deze voorstellen zijn gedaan op voorwaarde dat de Britse regering zich heeft overtuigd dat ze aanvaardbaar zijn voor het Rhodesische volk als geheel (met name ook voor het Afrikaanse volksdeel, de overweldigende meerderheid van Rhodesië's staatsburgers). Hiertoe heeft de regering een commissie ingesteld onder leiding van Lord Pearce (voormalig rechter van beroep en voorzitter van de persraad), die zich zal overtuigen of deze voorstellen voor het volk aanvaardbaar zijn en hierover aan de Britse regering zal rapporteren. De commissie zal bestaan uit een voorzitter en een vice-voorzitter — die het rapport zullen tekenen — en een aantal leden. In de periode voor en gedurende de 'proef van aanvaardbaarheid' (test of acceptability) zullen normale politieke activiteiten — mits deze een vreedzaam en democratisch karakter hebben — worden toegestaan. Zendtijd van radio en televisie zal ter beschikking komen van die politieke partijen die al in het parlement (in Rhodesië House of Assembly) zijn vertegenwoordigd. De bovengenoemde commissie zal haar onderzoek verrichten in alle bevolkingscentra en traditionele plaatsen van bijeenkomst, in het openbaar of onder vier ogen, zoals het de commissie het best

past. Getuigen voor deze commissie zullen onschendbaar zijn en er zal vrijheid zijn voor allen woonachtig in Rhodesië, ongeacht hun politieke inzichten, om voor de commissie te verschijnen. Dit geldt ook voor allen in Rhodesische regeringsdienst, voor gevangenen, voor hen aan wie vrijheidsbeperking is opgelegd en voor Rhodesiërs die in het buitenland wonen.

Totdusverre was het onmogelijk voor Afrikanen ooit meer zetels in het parlement te verwerven dan de Europeanen. Op grond van het accordé zal de constitutie worden veranderd. Op het ogenblik heeft het Rhodesische parlement 66 leden, van wie er 50 Europeanen zijn, acht Afrikanen die gekozen zijn op een 'lower roll', (een kiezerslijst waarvoor geringere eisen gelden) en acht 'indirect gekozen' Afrikanen. Het accordé voorziet in een nieuwe kiezerslijst voor Afrikanen, de 'higher roll'. De kwalificaties voor de Afrikaanse stemgerechtigden zullen daarbij dezelfde zijn als die voor de Europese stemgerechtigden. Voor de 'higher roll' zullen ze in de toekomst zijn: Inkomen van minstens Rhod. \$ 1800,— per jaar gedurende twee jaar voorafgaande aan de datum van de aanvraag van stemrecht, ofwel eigendom aan onroerende goederen van tenminste Rhod. \$ 3600,— of een inkomen van minstens Rhod. \$ 1200,— of eigendom van onroerend goed van minstens Rhod. \$ 2400,— plus vier jaar voortgezet onderwijs. Er zullen nieuwe Afrikaanse zetels in het Huis van Afgevaardigden worden ingesteld. De formule die hiervoor zal gelden houdt in dat de Afrikanen er steeds twee zetels bij zullen krijgen als het aantal stemmen op hun kiezerslijst uitgebracht 6% bedraagt van het aantal stemmen op de Europese kiezerslijst. Groeit dit percentage tot 12 dan komen er dus vier zetels bij, enz. Dit gebeurt zodanig dat de eerste twee nieuw-verworven Afrikaanse zetels zullen worden bezet door directe verkiezing door de kiezers van de Afrikaanse 'higher roll.' De volgende twee Afrikaanse leden zullen indirect worden gekozen (door kiescolleges van *Chiefs, Headmen and Councillors*). Dit komt er op neer dat ze in feite door de regering worden benoemd. Hier mag een addertje onder het gras worden vermoed. Deze door de regering aangewezen leden van het Huis — de helft van alle nieuwe leden — lopen de kans niet te worden herbenoemd als ze tegen de regering zouden stemmen. Dit kan een duidelijke rem op de politieke emancipatie van de Afrikaanse meerderheid betekenen. Zodra de Afrikanen volgens het hierboven aangeduide systeem boven de zestien zetels die zij nu bezitten, 34 nieuwe zetels hebben verworven is pariteit tussen het aantal Europese en Afrikaanse leden bereikt. (50/50). Binnen een jaar nadien kunnen alle Afrikaanse stemgerechtigden bij referendum besluiten, die zetels waarvan de leden door de regering zijn benoemd af te schaffen en te vervangen door evenveel zetels met direct door Afrikanen gekozen leden. Op deze wijze kan — theoretisch — een Afrikaanse meerderheidsregering tot stand worden gebracht. Volgens de schattingen van Britse deskundigen zou het wel tussen 30 en 50 jaar kunnen duren voor volgens dit schema een Afrikaanse meerderheidsregering werkelijkheid zou zijn. De Noordierse politicologe Prof. Claire Palley is van mening dat onder gunstige omstandigheden het niet voor het jaar 2035 zo ver kan zijn.

Gemengde gevoelens

De waarde van het accordé dat nu tussen Groot-Brittannië en Rhodesië is afgesloten hangt voornamelijk af van de goede wil van de blanke minderheid om het

A.J.M. van de Laar | Education and employment in anglophone Africa*

I Introduction

Human resource development began to be emphasised in literature on development problems at the beginning of the 1960s. In developed countries, education was given greater attention. In the United States in particular, the first Russian Sputnik blast-off in 1957 gave a strong impetus to education. American economists began to calculate the very substantial contribution which technical progress could make to economic growth, ascribing this progress to education and training. Investment yields in education appeared to be quite high, at least in developed countries. On the other hand, it began to be realised in the second half of the fifties that capital injections in developing countries had a far smaller impact than that of Marshall Aid in Western Europe. The explanation was thought to be the distribution of skills among the European peoples as against the situation in developing countries. The relationship between levels of educational attainment and income differentials has been repeatedly observed. Although education is not the only explanatory variable (inherited wealth also plays a major role), the differences due to education received are significant. Virtually everywhere, therefore, strong political pressures for democratisation of the educational system have developed. This requires a broadening of the educational base and continued education, particularly for pupils from the lower classes of society.

The attainment of political independence by a great many African states around 1960 quickened the exodus of foreign colonial personnel, necessitating their replacement by local high-level manpower. It also gave rise to the wish to force accelerated development now that the yoke of colonialism had been thrown off.

Agreement was widespread that an expanded educational system would provide the key to the desired progress. It was also implicitly assumed that increased education would lead to more rapid growth, and that education would independently stimulate growth; high-level manpower would then automatically be used in the realisation of this growth. More education was seen as the cause of growth and not as its result.

The question is whether these high expectations have been realised or whether the experiences of the sixties have not raised doubts regarding the correctness of the presupposed relationship between education and employment and the policy based thereon.

During the sixties educational policy was given shape at two African conferences: the Addis Ababa Conference of African States on the Development of Education in Africa (Unesco/ECA, 1961) and the Tananarive Conference on the Development of Higher Education in Africa (Unesco, 1962).

The Addis Ababa long-term plan 1961-80 included the following main targets:

(a) primary education (six years) to be universal, compulsory and free;

* An earlier version of this article was published as 'Onderwijs en werkgelegenheid in Engelssprekend Afrika', *De Gids*, June 1970.

- (b) secondary education to be provided to 30 per cent of primary school graduates;
 (c) higher education to be provided, predominantly within Africa itself, to 20 per cent of those who complete secondary education;
 (d) the percentage of national income earmarked for the financing of education to be increased to four per cent in 1965 and to six per cent in 1980.

The Tananarive Conference augmented the targets for higher education. These resulted in substantial price increases and measures to reduce unit costs were therefore strongly recommended. A staff/student ratio of 1:15 was advised; salaries form a major part of total educational costs, and are therefore a key element in unit costs.

Figures on the achievement of the Addis Ababa Plan during 1960-65 were presented to the Nairobi Conference on Education and Scientific and Technical Training in Relation to Development in Africa (1968). It appeared that in 1965 the total population of Middle Africa (the area South of the Sahara but North of Southern Africa) amounted to 207 million instead of the 182 million estimated during the formulation of the Addis Ababa Plan, a difference of 12 per cent. The participation ratios at the various educational levels were therefore substantially lower than had been planned.

The targets for primary education have not been met. The number of first entrants increased from 3,335,500 in 1960 to 4,009,300 in 1965 instead of the planned 5,239,700: an increase of 20.2 per cent instead of the planned 57.1 per cent. Total enrolments in primary education increased by only 673,800 instead of the planned 1,904,200.

The targets for secondary education have also not been fulfilled. Total enrolments in Middle Africa rose from 630,010 to 1,283,550 instead of to the planned 1,555,100, an increase of 104 per cent against the 147 per cent foreseen. The distribution of pupils over the various types of secondary education deviated strongly from the targets. The percentage in technical and vocational training as well as the percentage in teacher training showed a substantial lag in favour of general education (see Table 1).

Table 1 - *Percentage distribution of enrolments by type of secondary education in Middle Africa 1960-65*

Type of secondary education	1960	1965		deviation (in per cent)
	actual	actual	target	
general education	79	83	76	+ 7
technical and vocational	9	8	12	- 4
teacher training	12	9	12	- 3
	<u>100</u>	<u>100</u>	<u>100</u>	
Total enrolments ('000)	630	1284	1555	- 17.5

Targets for higher education have been considerably exceeded. Total students increased from 27,200 in 1960 to 68,080 in 1965 as against a target of 52,000, a

realised increase of 150 per cent instead of 91 per cent. The staff-student ratio remained virtually the same, 1:6.2 against 1:6.7 in 1960.

It appears that a number of African states reached or even exceeded the percentage of 5.78 of gross national product to be spent on financing education. If monetary income only is considered (excluding the subsistence sector), it appears that some countries spent more than 10 per cent on education, implying that a number of African countries spend proportionally more on education than most developed countries.

II *Economic growth and employment during the sixties*

In the foregoing, figures were presented for the whole of Middle Africa; our further discussion, however, will mainly concern certain anglophone countries.¹ Zaïre is also included as this country has experienced several very pronounced developments. Although francophone Africa is not explicitly analysed, there is little reason to suppose that developments there have been fundamentally different. Table 2 shows the growth of income and employment for the countries chosen.

Table 2 - *Average annual growth of real GNP and wage employment*

country	period	average annual rate of growth of	
		real GNP	wage employment
Kenya	1964-68	6.3	0.8
Uganda	1960-68	3.9	1.8
Tanzania	1961-68	5.4	— 2.1
Zambia	1960-68	10.7	3.0
Nigeria	1960-66	4.0	2.2
Ghana	1960-68	2.2	1.0
Zaïre	1959-67	— 0.2	— 3.9

Although national accounting practices in some countries have been improved and made internationally comparable, the same cannot be said of employment statistics. Frequently, only establishments with more than 5 or 10 employees are counted, so that all sorts of independent workers are excluded. However, as the present discussion is on growth-rates on a weak but fairly uniform statistical basis, the figures presented do give some idea of the growth of wage employment.

If present population growth is estimated at a minimum of 2.5 per cent per annum, it appears that it has outstripped the growth of wage employment in virtually all countries under consideration despite a real economic growth which, in historical perspective, is not without merit. The wage employment sectors of the economies under discussion comprise only 5 to 10 per cent of the total population; the overwhelming majority of new entrants to the labour market will therefore have to carve out an existence in the rural economy or in the periphery of the urban economy.

Important developments have occurred within the small wage employment labour

market. Wage employment in agriculture has decreased due to rather unfavourable developments on the world markets for products of plantation agriculture, both in price and volume. High wage increases were demanded from the predominantly foreign plantation owners and often supported by the respective governments. Under the circumstances, these higher wage costs could only be compensated by mechanisation of production, causing widespread dismissal of workers. In some countries dismissals in plantation agriculture have now probably come to an end (see Table 3).

Table 3 - *Analysis of wage employment (in thousands)*

country	period	initial year employment	changes		terminal year employment
			agricultural	non-agri- cultural	
Kenya	1964-68	589.6	- 35.2	+ 54.4	608.7
Uganda	1960-68	244.5	+ 5.3	+ 32.0	281.8
Tanzania	1961-68	417.0	- 79.8	+ 14.5	351.7
Zambia	1960-68	277.0	- 1.4	+ 74.9	350.3
Nigeria	1960-66	499.9	+ 19.2	+ 50.2	569.3
Ghana	1960-68	333.0	- 11.8	+ 40.2	361.4
Zaire	1958-67	1717.7	- 648.1	- 34.8	1034.8

A second characteristic of the labour market, partly a corollary of the first, is that the share of government employment in total wage employment tends to increase. At present this stands at between one-third and one-half of total wage employment.

As a result of the slow growth of employment opportunities and the rapid expansion of enrolment and educational output, wage employment prospects for those who receive this education are rapidly dwindling. Children who have completed primary education nowadays stand virtually no chance of finding a job, while the prospects for those with a four-year secondary education are becoming increasingly dimmer. In Kenya, for instance, educated labour supply for the period 1965-68 consisted of 346 thousand who had completed primary education and 33 thousand with basic secondary education, as against a labour demand of 110 thousand. A chance of one in three of finding work! In Uganda less than half the secondary school leavers have found jobs. In Ghana, where the educational system is historically more developed, the situation has become disastrous. Chances of finding a job there have already been reduced to one in ten! It must be remembered that three-quarters of Ghana's educated labour supply has completed ten years of schooling.

Our conclusion must be that despite the fact that educational expansion has lagged behind the goals of the Addis Ababa Plan, the labour market has not expanded sufficiently to absorb the educated supply. Rapidly increasing numbers of school-leavers at primary and secondary levels are therefore forced to carve out a meagre subsistence in the urban periphery as petty traders, errand boys or shoe polishers,

or to be reabsorbed in the rural economy from which they have meanwhile been completely estranged, and where the education received is almost useless. There are virtually no studies which show that people who have completed primary education are more successful and progressive farmers than those who have not so benefited. Seen from this angle, an important part of educational expenditure has thus been a colossal waste.²

III *The labour market for university graduates during the sixties*

In contrast with the depressing prospects for young people with primary or secondary education, the prospects for university graduates who were lucky enough to graduate in that period have been almost unique. In Africa they are predominantly employed by government. The high-level manpower surveys carried out, *inter alia* to determine required educational programmes, found 70 - 85 per cent of university-level posts in the public sector.³

At the time of political independence, most of these posts were occupied by foreigners and the major demand for university graduates arose from the need to replace them. A second source of demand for university graduates stemmed from the wish of many governments to embark on ambitious development programmes, which led to a rapid relative growth of the government's role in the economy of most countries.

Toward the late sixties, the government bureaucracies had been Africanised to a considerable degree. In Tanzania, middle and higher-level officials increased from 4452 in 1961 to 7827 in 1968, while the percentage of Tanzanians increased from 26.1 to 79.3 per cent. In Kenya in 1969, citizens occupied 90 per cent of the administrative posts (613 out of 677). In the professional cadres Kenyans numbered 760 out of 2707, or 28 per cent. In Uganda, 86 per cent of administrative posts (560 out of 650) and 53 per cent at the professional level (550 out of 1040) had been Africanised in 1967. In Zambia in 1968 these figures were 19 per cent of professional posts and 71 per cent of administrative posts. The federal bureaucracy of Nigeria has been Africanised to about 90 per cent for some years now. In Ghana, separate statistics are no longer kept, indicating that Africanisation is virtually complete, at least for administrative posts.

The supply of university graduates during the first half of the sixties was rather meagre. Firstly, many universities were founded after 1960 (5 before 1960, 4 in 1961, 3 in 1962, 1 in 1964 and 1 in 1966) and only few students had graduated. Secondly, many students who went abroad to study in the early sixties — often with insufficient qualifications for admittance to national universities — returned only towards the end of the decade. Finally, universities had to wait until secondary schools had been built and began to supply suitable candidates in sufficient numbers. The delay due to difficulties in the extension of the school system and in the procurement of teachers was substantial.

The number of students only began to increase really rapidly during the second half of the sixties, as is shown by the figures of Table 4. Although only enrolments are given, outputs are equal to some 80 per cent of entrants, with a timelag of 3 to 4 years.

The number of students increased by 75 per cent in 5 years. If the war in Nigeria had not caused the University of Nigeria at Nsukka to close, students in the seven countries would have more than doubled. Now that the war has ended a rapid recovery at Nsukka may be expected.

Table 4 - *Students in higher education*

	1964/5	1965/6	1966/7	1967/8	1968/9	% increase 1964-1969
Kenya ^a	635	921	1147	1520	1878	192
Uganda ^a	1126	1260	1580	1860	2179	94
Tanzania ^a	210	523	803	1068	1410	571
Zambia	Nil	Nil	119	141	187	—
Nigeria ^b	6707	7709	9170	6594 ^b	8588 ^b	28
Ghana	3414	4301	4478	4712	5035	47
Zaire ^c	1886	2447	2973	3447	5225	117

^a) Students from the whole of East Africa are enrolled in each of these countries. ^b) Excluding the University of Nigeria at Nsukka, which enrolled 3350 in 1966/7. ^c) Excluding the 'grandes écoles'.

Africanisation was far advanced by 1968-69 although the universities have been only recently able to supply substantial numbers of graduates; recruitment from different sources has therefore been necessary.

Three sources of recruitment can be identified. Firstly, the allocation of political spoils as the independence movement replaced the colonial administration. Further, many Africans left the business enterprises in which they had held mostly minor jobs, and the teaching profession, one of the few areas to which Africans were admitted in colonial days, for functions in government administration in which there was now a vacuum. Finally, some people with less qualifications and experience than were desirable had to be promoted to help fill the gap.

The African exodus from the teaching profession at a time when strong expansion of secondary education was planned, was particularly disruptive. The shortage of teachers has been more or less compensated by large numbers of volunteers (Peace Corps, Teachers for East Africa, Voluntary Service Overseas, CUSO) who, mostly appointed on short-term contracts, were unable to re-orient the educational programme from being predominantly academic to being of a more practical type. For the most part, the foreign volunteers could teach only what they had learned in an educational system which was of little relevance to Africa's needs. Even in countries where the secondary educational system was relatively small and undeveloped, the influx of foreign teachers contributed substantially to entrenching and consolidating the inherited colonial secondary educational system, and to forming powerful groups with a vested interest in the continuation of that system.

Faced with the example of numerous teachers who left the profession because career opportunities elsewhere looked more promising, it is hardly surprising that

students showed little enthusiasm to become teachers. The option for general education opened up the road toward higher education and the prospect of better job opportunities. The discrepancies in the planned composition of secondary education, favouring general education and thwarting other types (see Table 1), thus become easier to understand.

The exodus of African academics from the business world led to the paradoxical situation that Africanisation of managerial and professional business personnel probably decreased rather than increased during the sixties. Employers have rightly complained that it is difficult to retain management trainees who prefer government posts. Some entrepreneurs have reacted by less forceful recruitment and also by partial mechanisation of the production processes, requiring a different structure. In many cases middle level functions have disappeared and the enterprise is kept running with a skeleton staff of experienced expatriates. At the same time, employment opportunities in the developed countries were favourable during the sixties, thus impeding additional recruitment from overseas.

This reaction fed fuel to the complaints that foreign firms were loath to Africanise. These complaints increased in intensity and became more widespread in the late sixties.

IV The present situation

Now that universities have begun to supply substantial numbers of graduates, and many students are returning from abroad, in so far as they have obtained no qualifications which will allow them to permanently stay abroad, governmental labour demand is decreasing rather abruptly. Full Africanisation, mostly in the non-professional ranks, will soon be realised; and rapid expansion of the government bureaucracy will lessen as it becomes increasingly difficult to raise the taxing capacity, i.e. to increase the relative share of government in the whole economy; thirdly, natural wastage due to death and retirement will be abnormally low in the coming 5 to 10 years due to the average youth of the present bureaucrats.

The changed supply situation is illustrated by the following figures. In Ghana, 5,000 students are expected to graduate during the three years 1969-72 against 4,500 in the previous 8 years (1961-68). Similar proportions hold for most other countries. In Tanzania and Zambia the acceleration will be still greater. In Kenya the supply from overseas in the coming five years is expected to exceed the production of the national university (about 2500 against some 2000 from own territory) reflecting the Mboya Airlift operations of the early sixties. In Nigeria the situation is very complicated. The replacement of the four regions by the present twelve states has led to the creation of duplicate administrations and to the dismantling of the former Northern regional administration. Ibos and Yorubas have fled or departed from the North, so that existing regional disparities have been further accentuated. This structure implies that surpluses are already emerging in the south whilst in the north shortages have become greater, leading to massive recruitment from overseas. The recruitment of foreigners rather than Nigerians from other parts of the country has the advantage that the former can be more readily dismissed when their contracts expire or when Ahmadu Bello Univer-

sity in Zaria starts producing sufficient graduates to take their various posts. (Enrolments at ABU increased from 558 in 1963/64 to 1745 in 1968/69, even though most students come from Kwara State, so that the other five northern states are still highly underrepresented.)

The changed demand supply situation can be put as follows: In 1969 the Ghanaian government was faced with 500 applicants for 250 university-level posts. Since 1966 Kenya has granted fellowships under the condition that student recipients will serve in government after completing their studies. However, lack of funds and opportunity prevented the government from absorbing the first, rather small, group of graduates under this scheme in 1969.

An important factor which complicates personnel planning is that many governments have no precise idea of how many students are studying abroad or of their fields of study, owing to the fact that administrative controls in the first years of independence were rather poor.

Rapid Africanisation has led to a strong rejuvenation of government personnel. With a normal age structure and an effective term of service of 30 years, an average 18 percent replacement demand in a five-year period may be expected. In Tanzania the replacement demand was only 2 per cent in the period 1964-69. With at most 8000 high-level manpower posts this means a replacement demand of 35 per year against a normal 240, and this while the university output has reached some 500 per year and is increasing rapidly! The situation is similar in the other countries.

As a result of these developments, employment prospects are changing rapidly. This holds true in particular for arts and social science graduates who will have to search for jobs other than in government administration, mostly in teaching and the business sector. The prospects for the scientific professions (engineers, agronomists, doctors, etc.) do not change so rapidly because of the still prevailing supply limitations; Africanisation has progressed less in this area and more posts are available (the ratio between posts based on arts or science education is usually about two-to-three).

As a corollary of the developments sketched in Section III, the teaching force at secondary level is still predominantly foreign. In East Africa less than 20 per cent of the total posts were occupied by Africans in 1968, although substantial numbers of Asians (with British passports and born and raised in East Africa) are employed as teachers. In Zaïre, Nigeria and Ghana more than half the teachers in secondary education have been Africanised. This in itself is a sign that jobs in government administration are no longer plentiful. Further Africanisation of teachers under present conditions is rather simple; given the abrupt reduction of government demand and the expanded supply, many graduates simply have no other choice. In all countries with the exception of Zambia, secondary education could be almost entirely Africanised by 1975.

It is interesting to note that graduates in the social sciences (particularly law, sociology, political science and related fields) are likely to find things more difficult than the arts graduates (languages, literature, geography and history). This is because the social sciences have only recently been incorporated in the teaching programmes, and substitution of the perhaps more useful social sciences for the humanities would arouse opposition by teachers of the latter, particularly if no

expansion of the total programme were allowed. Furthermore, the ratio arts-science will probably be further unbalanced as science students will more easily find alternative employment outside the unpopular teaching profession. The supply mix of teachers may thus be permanently unbalanced within a financially constrained expansion of the secondary system. Finally, the social science departments of universities are usually the most Africanised in a context in which large numbers of expatriates are still present. Under these circumstances, it is unlikely that university faculties will be able to find the inner strength to redress any imbalance in faculty numbers caused by a changing composition of student numbers over subjects. Such faculties would undoubtedly prefer postgraduate programmes which would leave intact the liberal arts undergraduate basis, but which would make education even more costly without guaranteeing a more meaningful syllabus.

A second alternative for university graduates is to find employment in the private sector, but this is not so simple as it may seem. The private sector can be usually divided into two segments. The small-family-enterprise sector which is predominantly in the hands of foreign minority groups (Asians in East Africa, Greeks and Belgians in Zaïre, the French in former French West Africa, and the Lebanese in the remainder of West Africa), and the large enterprises which are most likely to offer opportunities for African graduates. These large enterprises, however, are predominantly owned by foreign-based multi-national firms which usually intend to remain permanently in Africa. This makes them reluctant to Africanise top management too rapidly. Even if Africanisation is contemplated, personnel policies will still be controlled by the corporate headquarters overseas.

In view of this reluctance to Africanise,⁴ government pressure will often be necessary to assure that maximum numbers of citizens are employed, and to ascertain that Africans are able to acquire industrial and commercial experience; such know-how can be better acquired through on-the-job training than behind school desks.

Most African governments have no clear policy by which to realise the Africanisation of the private sector. This is a delicate subject. If a government presses too hard, foreign investors become irritated, the investment climate deteriorates and foreign investors are discouraged. If the government does nothing, Africanisation is likely to proceed very slowly. Recently, it would seem that nationalisation of foreign firms is becoming increasingly popular as an instrument to ensure broader national participation in the business sector of the economy (vide the nationalisations in Uganda, Tanzania, Zambia, Sierra Leone). Expulsion of aliens also appears to be politically enticing: Kenya, Zaïre and Ghana.

Three points are of some significance. Enterprises usually seem to prefer graduates with some experience. As fresh graduates by definition are inexperienced, the question arises where they may acquire this. A new trend is now making itself felt. Government officials whose promotion ladder are blocked by the youth of their superiors, become frustrated and look for work elsewhere, i.e. in the business sector. This is a reversal, albeit on a small scale, of the trend of the early sixties.

A second point is that some firms prefer college drop-outs. These people consider themselves partial failures, are therefore happy with the job and are willing to work harder, while the university graduate often behaves like a crown prince who expects red-carpet treatment. Moreover, from the point of view of company morale,

promotion should be stimulated from within rather than that candidates be attracted from elsewhere. This, too, operates to the disadvantage of the new graduate.

A third point is that the business sector may be expected to prefer certain categories of graduates: technicians, lawyers, economists, accounts and the like, rather than indiscriminate social scientists whose use to the enterprise is problematical. This again may encourage a polarisation within the arts and social science faculties to favour certain subjects, and against general liberal arts graduates who have hitherto been recruited into government.

In view of all this, the private sector's demand may be expected to remain limited, while its Africanisation will be much slower than has been the case in government over the past few years. Moreover, in absolute terms, the relevant private sector is comparatively small.

V Increasing the absorptive capacity

The absorptive capacity for university graduates in Africa is considerably limited by the fact that they are far too expensive in relation to national incomes. Starting salaries in government are between £ 700 - £ 800 per annum plus allowances and heavily subsidised government housing. These salaries are 25-30 times higher than the average per capita national income. Assuming that no drastic changes will occur in the existing salary structures or in fiscal policies, it is relatively simple to calculate how many new posts become available each year. The supply and demand studies made so far in fact assume constant salary structures; the absorptive capacity is accordingly limited and the inherited colonial structure remains essentially unaffected. These excessive salaries were at the time strongly supported by British Fabian socialists on the grounds that Africans and Whites in the civil service ought to receive identical salaries, often including periodic overseas leave for the former! Now that the civil service has been Africanised a very unequal income distribution has become entrenched in the system.

In most developed countries the average salaries of academics are no more than double or thrice the average per capita national income, while the salary scale pyramid is far less steep than in Africa. These relatively high salaries in Africa limit the use of graduates because few firms are willing or able to pay the going rate. Moreover, it is difficult to obtain an equivalent income in self-employment, with the exception of some specialised professions for which there are limited opportunities in the larger cities catering to the demands of an expatriate colony. Personnel turnover is therefore quite restricted and the rigidity of the existing salary structure is fiercely defended.

The absorptive capacity of the labour market could be increased by improved labour market information; this might help students to assess the remaining job opportunities more realistically, and perhaps to choose subject combinations which will later be in greater demand. In the past, a deliberate choice was unnecessary since the government employed all graduates regardless of their disciplines.

Another method is by reducing non-salary items in the government's recurrent budget in favour of personal emoluments. This means curtailing transport, station-

nery, office equipment and the like, thus reducing the efficiency of the whole apparatus. Political pressure to keep the literate or semi-literate off the streets is strong, even if they cannot effectively function because there is nothing to do. This would bring a salaried class into existence similar to what the classical economists called unproductive labour.

A third way to get graduates to work is by directly or indirectly reducing their relative income. In Tanzania, salaries and further emoluments were severely reduced in 1966-67 following the new socialist political line initiated by the Arusha Declaration. However, it is not to be expected that other countries will show great eagerness to follow this example; the vested interests of the bureaucratic elite most directly affected by such measures, will obviously resist them. In most countries the higher bureaucrats are very powerful people, capable of thwarting any attempts in an undesirable direction. Indirectly, a reduction of relative incomes can be achieved through inflation, a dramatic example being Zaïre where between 1960 and 1968 prices increased tenfold and minimum wages sixfold, so that the real income of waged workers was halved. Higher salaries were practically frozen and nominal minimum salaries were increased so that salary discrepancies within the civil service were strongly reduced. In 1968 a Permanent Secretary earned no more than 10 times as much as a lower clerk, as against 30 times as much in 1960. Galloping inflation, however, has totally disrupted government finances, which only have begun to be brought under control since the economic reform of 1967.

In the other countries under discussion, inflation has been far less pronounced, even though it nowadays exceeds the periodic scale increases. Most salary incomes are slowly being eroded; now that there is less scope for general salary reforms, promotions will tend to follow scale increments instead of the irregular pattern characteristic of the early post-independence years. Since 1966 the strongly conservative regime of Ghana has first dismissed considerable numbers of employees, partly on the advice of IMF and World Bank, and followed this by large wage and salary increases for the others, particularly at the top, under the cloak of boosting their morale by compensating them for past inflation. In the longer run, of course, such policies tend to accentuate social cleavages and provide a fertile breeding ground for oppositional politics, especially now that the literate unemployed are steadily increasing, particularly in Ghana, but also elsewhere.

A last method by which to reduce the scarcity premium of university graduates in Africa is through systematic overproduction, forcing them to compete for jobs at ever lower levels. Historically this has occurred in countries such as India, Pakistan, Egypt and the Philippines. Increased supply of all kinds of personnel with higher educational qualifications enables the entrance prerequisites for all job levels to be increased without necessitating payment of higher salaries. In Africa, this phenomenon has occurred for some time at the lower levels. Raising the admission requirements causes a *de facto* devaluation of the lower level diploma; this increases the social pressure for higher education, which becomes essential if a man is to stay in the race. It is thereby unimportant that there are numerous candidates with higher diplomas who cannot find jobs: without the diploma, chances are virtually nil. With a higher diploma one has at least a (small) chance. If, through oversupply, graduates end up in jobs for which previously persons were

recruited with lower qualifications, higher qualifications self-evidently become the new norm, so that the secondary school diploma devalues and the social demand for more higher education increases. This whole process presupposes that each phase in effect is 'preparatory higher' education, i.e. general education and not vocational or technical education. In many countries vocational schools have become failures;⁵ where they succeeded initially they have often been upgraded as alternative roads towards higher education in medicine or engineering or business-administration, which again tends to lead to office type jobs later on. The shift (see section I) towards general education will therefore be difficult to change if it is felt that inclusion of more practical subjects in some schools will diminish pupils' chances to be admitted to the next higher level of education. As people with a general education topped off with a liberal arts degree are fed back into the secondary school system as teachers, the loop closes and the system feeds upon itself, thereby making it ever more difficult to bring about meaningful change. This has also proven very difficult in most universities in developed countries. As long as government, as the major national employer, is among the first to continuously increase its educational prerequisites for jobs, the so-called social demand for continued education will persist unabated.

Although from the individual's viewpoint it is important to continue within the formal educational system as long as possible, this backfires if everyone pursues the same goal in a slow growing economy, as occurs nowadays. The trend towards ever more and ever higher levels of education is largely re-enforced by the educational financing policies of government; these make it progressively easier to continue one's education, the further one has progressed in the educational pyramid. In primary schools fees are still a handicap. Where school fees were abolished they often had to be reimposed because the financial burden for government became unbearable (primary education often absorbs one-half to two-thirds of the total educational budget). On the other hand, since independence many governments have taken measures aimed at reducing the direct cost of secondary education to pupils and their parents in order to promote further education. Virtually everywhere, university education is fully subsidised through student bursaries.

Under the pretext that the country benefits immeasurably from its high level manpower (if at least they do not join the brain drain), those people are subsidised who may be expected to have the highest earning power upon completion of their studies, even though they will likely have to compete at a rather lower level in the future than at present. This structure of educational financing thus contributes to a strongly anti-egalitarian income distribution.

VI Conclusion

Wage employment prospects for pupils with primary and even secondary education have diminished strongly in the past decade, increasing feelings of frustration and social unrest. After the golden opportunities of the first decade after independence, employment prospects for university graduates will also change rather rapidly during the seventies; this will also fuel frustration and underemployed graduates may provide leadership for incipient oppositional political movements.

On the other hand, the employed have used their disproportionately large political power to enforce large nominal wage increases. The increase in the wage bill in the sixties served to pay people more rather than to pay more people, thus resulting in increased income inequality (see Table 5).

Nowadays these wage increases are mostly being eroded by rapidly increasing prices which are partly caused by increasing indirect taxes necessary to finance the higher governmental salaries.

Table 5 - *Employment and income developments Changes in percentages*

country	period	employment	wage bill	average wage
Uganda	1962-68	+ 22.0	+ 74.4	+ 42.8
Tanzania	1964-68	+ 0.1	+ 34.9	+ 34.7
Zambia	1964-67	+ 29.0	+ 75.0	+ 36.0
Kenya	1965-68	+ 2.9	+ 28.8	+ 25.3

The potentially damaging influence of deteriorating employment prospects can be mitigated if:

- 1 graduates accept lower salaries and/or scale down their aspirations, undoubtedly a painful and slow process;
- 2 part of the overproduction of graduates goes overseas (brain drain) instead of organising political opposition against the privileges of vested interests;
- 3 an acceleration of employment-generating economic growth should suddenly occur. This is unlikely. Pressure to Africanise the private sector will increase and may lead to unrest within foreign minority groups which are important in the private sector. Also, medium-term growth and efficiency may be unfavourably affected by nationalisation of key sectors. On the other hand, large enterprises may find it cheaper to invest in order to eliminate some posts than to Africanise, using existing investment incentives which tend to subsidise capital expenditure at the cost of labour-using technologies. In the long run, such a policy would accentuate social unrest and tensions and stimulate unemployment, as a result of which the (re-)investment climate would deteriorate even further in the eyes of prospective foreign or local investors.⁶

In a number of African countries, expenditure on law and order is amongst the fastest growing expenditure categories of the government budget. Such an expenditure pattern is perfectly rational when viewed from the rapidly increasing unemployed semi-literates who, one day, may wish to challenge the privileged positions of those in power.

It must be feared that the 1970s will be very difficult for Africa, with chances for increasing conflict between government and universities. Given the experiences of the past decade, it was premature to assume that more education would automatically lead to absorption in the labour market and a higher growth rate. That certainly has not been the case in India and Egypt, and these examples had long been available when the present policies were embarked upon.

Reconsideration of the role of education in development is long overdue. Most African universities have been preoccupied with their internal problems of getting established and getting programmes and staff built up, and have not been able

to give much thought to these problems. It is to be hoped that the vested interests which have developed are not so strong as to jeopardize any adaptation which may prove necessary in the future.

The Hague, January 1971

Notes

¹ Most figures used in this article are from the author's Report of an evaluation survey of university level manpower supply and demand in selected African countries (U.N., Economic Commission for Africa, Addis Ababa, E/CN. 14/WP. 6/32, 12 Nov. 1970). The E.C.A. is not responsible for the interpretation as here presented.

² See N. Bennet: 'Primary Education in Rural Communities — an Investment in Ignorance?', *The Journal of Development Studies*, July 1970, pp. 92-104.

³ The following surveys are the most important: *High Level Manpower Requirements and Resources in Kenya 1964-70* (Davis Report), Nairobi 1965; *Manpower Survey 1969* (Le Bel Report), Nairobi 1969; *Uganda Manpower Survey 1962*, Entebbe 1964; *High-level Survey 1967 and Analysis of Requirements 1967-81* (Bennett Report), Entebbe 1968; *High-level Manpower Requirements and Resources in Tanganyika 1962-67* (Tobias Report), Dar es Salaam 1963; *Survey of the High Level Manpower Requirements and Resources for the Five-year Development Plan 1964/5-68/9* (Thomas Report I), Dar es Salaam 1965; *Tanzania's Second Five Year Plan, Vol. IV. Survey of the high and middle level manpower requirements and resources* (Thomas Report II), Dar es Salaam 1969; *Zambia Manpower Report* (Jolly Report), Lusaka 1966; *High Level Manpower for Nigeria's Future* (Harbison Report), Lagos 1960; *Nigeria's High Level Manpower 1963-70* (Yessufu Report), Lagos 1964; *Survey of High Level Manpower in Ghana 1960* (Hollander Report), Accra 1961.

⁴ See for instance: *Report of the Committee on Africanisation of Commerce and Industry in Uganda*, 1968, and M. Norro: 'L'évolution de la formation supérieure au Congo et ses implications pour le développement économique du pays' *Congo Afrique*, February 1969, pp. 78-91.

⁵ See Philip J. Foster, 'The Vocational School Fallacy in Development Planning', in C.A. Anderson and M.J. Bowman (Eds), *Education and Economic Development*, Chicago 1966, pp. 142-63.

⁶ The net capital outflow on private account from developing countries has already become negative. See OECD, *Development Assistance in 1969*.

R. Buijtenhuijs | OÙ va la démocratisation de l'enseignement en Afrique noire?

En Europe de l'Ouest et aux États-Unis la démocratisation de l'enseignement est devenue, depuis quelques décennies déjà, une des préoccupations majeures de ceux qui s'intéressent à la sociologie de l'éducation.¹ D'année en année les chiffres et les statistiques s'accumulent, des méthodes et des techniques de recherche de plus en plus raffinées sont élaborées et testées, des hypothèses sont émises et vérifiées. Les progrès de cette branche de la sociologie de l'éducation ont été rapides et ses acquis sont durables. Au cours des dernières années quelques chercheurs se sont également penchés sur le problème de la démocratisation de l'enseignement dans les pays socialistes de l'Europe de l'Est. Pour la raison même qu'ils ont fait de la démocratisation de l'enseignement une des pierres de touche de leur politique sociale, ces pays constituent pour la sociologie de l'éducation de véritables laboratoires où la persistance de certains facteurs sociaux et culturels dans la réussite scolaire peut être démontrée *in vitro* pour ainsi dire.²

Peu d'études, par contre, ont été faites dans ce domaine dans le Tiers Monde et notamment en Afrique noire. Mises à part quelques publications d'accès difficile, il n'existe, à notre connaissance, qu'un seul livre qui traite ce problème à fond: *The fortunate few*, par R. Clignet et Ph. Foster, étude publiée en 1966 et consacrée à l'enseignement de second degré en Côte d'Ivoire. Par la richesse des données apportées et par la qualité de ses analyses ce livre constitue un véritable modèle du genre qui mériterait d'être mieux connu.

Nous nous proposons ici de résumer tout d'abord les conclusions les plus importantes de l'enquête de MM. Clignet et Foster, ainsi que les hypothèses de ces deux auteurs concernant l'avenir de la démocratisation de l'enseignement en Afrique noire; nous en présenterons une autre qui nous est propre, et nous indiquerons en même temps les recherches qui pourraient permettre de vérifier cet ensemble d'hypothèses. Nous espérons montrer ainsi l'importance de ce problème en Afrique noire, notamment pour l'évolution politique et sociale du continent dans les quelques décennies à venir.

A La situation en Côte d'Ivoire en 1963

L'étude de MM. Clignet et Foster se fonde sur une enquête par questionnaire effectuée au printemps de 1963 auprès des élèves de l'ensemble des institutions de second degré en Côte d'Ivoire, c'est-à-dire des Centres d'Apprentissage Professionnel jusqu'aux Lycées classiques. Pour ne pas être submergés par un nombre trop élevé de questionnaires les auteurs ont cependant limité leur étude en ne retenant que les élèves qui préparaient en 1963 un examen pouvant être considéré comme crucial pour leur avenir scolaire et professionnel (B.E.P.C., B.E., Baccalauréat, C.A.P., Brevet d'Etudes Industrielles et Commerciales, etc). Ramené ainsi à des proportions plus raisonnables le groupe étudié comprenait 2176 élèves dont 2074 ont rempli leur questionnaire de façon suffisamment correcte pour être inclus dans l'étude.

Pourquoi avoir choisi les élèves des écoles secondaires pour cette enquête et non pas les étudiants de l'enseignement supérieur? Parce que, dans les conditions actuelles de l'Afrique noire, le passage de l'école primaire à l'enseignement de second degré constitue encore le plus grand goulot d'étranglement dans tout le système scolaire. La barrière dressée à l'entrée des écoles secondaires est en effet formidable et les élèves des écoles primaires ne réussissent à la franchir que dans des proportions de 1 à 7 ou même de 1 à 10. Comme le disent MM. Clignet et Foster: 'Though the chances that a postprimary student will enter some form of higher education, are not high, they are usually better than for his initial opportunity of entering secondary school. In this sense, entry to postprimary education constitutes a major watershed in the careers of students.'³ D'autre part, le passage dans l'enseignement de second degré est, dans la plupart des cas, d'une importance capitale pour la carrière scolaire et professionnelle de l'élève africain. En général, le Certificat d'Etudes Primaires ne confère plus, en Afrique noire, un prestige social particulier et ne constitue plus automatiquement un atout décisif sur le marché du travail. Par contre: 'Completion of some form of secondary education provides access to middle-echelon posts and enables a limited number of individuals to scale the highest rungs of the educational ladder.'⁴ En l'absence de voies parallèles à la carrière scolaire pour accéder au succès social, nous pouvons donc nous attendre à trouver dans les institutions du second degré la future élite des pays africains. Le problème de la démocratisation de l'enseignement en Afrique noire se trouvant essentiellement posé à ce niveau, il devient important de savoir qui, exactement, a accès aux écoles secondaires africaines.

Des conclusions optimistes

Disons tout de suite que les conclusions de MM. Clignet et Foster sont relativement optimistes, du moins en ce qui concerne l'époque de leur enquête, c'est-à-dire 1963. Certes, il existe des inégalités marquées dans le recrutement des élèves des écoles secondaires. Ainsi, en Côte d'Ivoire, un garçon appartenant au groupe ethnique des Agni, le premier à avoir été touché par la scolarisation au cours de la période coloniale, a environ neuf fois plus de chances d'entrer dans l'enseignement de second degré qu'un garçon du groupe Senoufo-Lobi. De même, le fils d'un fonctionnaire ou d'un cadre industriel a de nouveau environ neuf fois plus de chances de pouvoir poursuivre sa carrière scolaire après le C.E.P. que le fils d'un paysan. Cependant, comme le disent les auteurs: 'This tells only part of the story. For the sons of farmers constitute over 70 per cent of enrollments, and the selectivity index of the group stands at 0.8, not far below the full quota. In fact, an overwhelming proportion of the potential elite of the Ivory Coast is still being drawn from rural farming families. This, we would argue, is in marked contrast to earlier patterns of secondary school enrollment in Western nations, when secondary institutions were in short supply and the occupational profiles of the countries were similar to the contemporary Ivory Coast profile.'⁵

Ceci cependant n'est pas tout. Ici les élèves du second degré ont été traités comme la même situation scolaire. Or, certains d'entre eux fréquentent des Centres d'Apprentissage Professionnel, de prestige médiocre et qui mènent à des emplois

modestes seulement. D'autres, par contre, préparent le Baccalauréat au Lycée classique ou au Lycée technique, diplôme envié qui permet tous les espoirs et peut mener à toutes les carrières, y compris celles qui débouchent sur les postes de responsabilité. Supposons maintenant que tous les fils de paysans se trouvent dans les Centres d'Apprentissage Professionnel, et tous les fils de parents économiquement favorisés dans le second cycle des lycées. En ce cas, la situation serait moins bonne pour les enfants des milieux défavorisés qu'elle ne l'apparaît à première vue. Il ne suffit donc pas de constater que, vu dans son ensemble, l'enseignement en Côte d'Ivoire paraît relativement ouvert. Cette apparence démocratique, en effet, pourrait cacher des inégalités réelles et marquées.

Or, en réalité il n'en est rien comme le montrent MM. Clignet et Foster. Les différents types d'écoles et les différents cycles de l'enseignement secondaire recrutent leurs élèves en proportions sensiblement égales parmi les différents groupes ethniques et les différentes couches sociales et on ne trouve ni concentration des élèves des groupes défavorisés en bas du système ni concentration des favorisés en haut de l'échelle. 'In summary, it is evident that some of the factors which in Western nations seem closely associated with student allocation into the various streams and cycles of secondary systems exert a limited influence in the Ivory Coast. Nevertheless they do tend to operate in the same direction.'⁶ Il existe, en effet, malgré tout, des différences relativement peu importantes en faveur des élèves des groupes favorisés, mais les auteurs ont raison de souligner comme une des conclusions les plus marquantes de leur analyse le fait que les élèves des milieux modestes sont apparemment en mesure de se maintenir au même niveau que leurs camarades plus favorisés une fois entrés à l'école secondaire et même de tourner à leur avantage la concurrence sévère qui y regne.

L'enquête de MM. Clignet et Foster révèle en effet qu'il s'opère dans les écoles secondaires ivoiriennes un processus d'ajustement au cours des carrières scolaires qui serait peut-être favorable aux élèves les moins favorisés. En Côte d'Ivoire un phénomène se produit qui existe également dans nos pays. A l'entrée du système secondaire les élèves des milieux les plus favorisés font montre d'ambitions scolaires plus élevées et s'inscrivent de préférence dans les types d'école de grand prestige et aux débouchés sûrs. Or, plus fréquemment qu'en Europe probablement, certains d'entre eux, dont les ambitions étaient plus grandes que les talents, redoublent une ou plusieurs fois en cours de route et finissent souvent par changer de type d'école. Les résultats de l'enquête effectuée en Côte d'Ivoire montrent que ce phénomène est relativement fréquent. Par contre, les élèves des milieux les moins favorisés ont tendance à s'inscrire dans des écoles de moindre prestige au début de leur carrière. Certains d'entre eux, bien que leur nombre reste très restreint, se font remarquer en cours de route par leur intelligence et leurs capacités et bénéficient ensuite d'une promotion, c'est-à-dire sont admis dans des filières scolaires plus prometteuses. Ainsi, la situation est probablement plus favorable aux élèves défavorisés au niveau où se situait l'enquête de Clignet et Foster, c'est-à-dire dans les classes d'examen, qu'au niveau de la première année de l'enseignement secondaire. A moins qu'un autre phénomène n'intervienne à leur désavantage. Il se peut, en effet, que les élèves issus des couches sociales défavorisées redoublent aussi dans un certain nombre de cas, mais, au lieu de changer

d'école, sont amenés à quitter définitivement l'enseignement secondaire. MM. Clignet et Foster signalent le problème sans conclure, parce que leurs moyens de recherche ne leur ont pas permis de vérifier cette hypothèse par la recherche systématique des élèves ayant abandonnés avant de pouvoir se présenter à un examen. Certaines données, provenant d'une autre enquête, montrent cependant que le problème existe réellement.⁷

B *Quelques hypothèses sur l'avenir*

Dans leur étude, Clignet et Foster signalent d'abord un phénomène qui justifie un certain optimisme en ce qui concerne l'avenir de la démocratisation de l'enseignement ivoirien. Comme nous l'avons vu il existe des inégalités assez marquées dans le recrutement des élèves des écoles secondaires parmi les différents groupes ethniques. Il apparaît cependant que les groupes ethniques relativement surreprésentés (comme, par exemple, les Agni) envoient dans les écoles secondaires un échantillon plus représentatif de leur différentes catégories socio-économiques. Par contre, les élèves des groupes ethniques sous-représentés se recrutent de préférence parmi les couches sociales favorisées et on trouve parmi eux moins de fils de paysans ou d'ouvriers que chez les groupes ethniques avancés du point de vue de la scolarisation. Il en est de même pour les filles. Sous-représentées partout, les filles qui parviennent à s'inscrire dans les écoles secondaires proviennent plus exclusivement des milieux sociaux favorisés.

On est donc en droit de supposer que, au fur et à mesure que ces groupes actuellement sous-représentés — qu'il s'agisse des filles ou de certaines ethnies — rattrapent leur retard, la proportion d'étudiants provenant des milieux économiquement défavorisés augmentera. Ou, comme le disent MM. Clignet et Foster: 'We would argue that as the process of educational diffusion begins, the first groups to enter secondary schools will tend to be exclusive in terms of their social characteristics. Then as general levels of primary enrollment rise in particular areas, the secondary schools will tend to dig deeper into the population, and the composition of the secondary school student body will come closer to reflecting the general characteristics of the population. Very loosely we might term this a rising level of democratisation in the secondary school system.'⁸ (*Hypothèse I*)

Un autre phénomène, lié au précédent, nous met cependant en garde contre un optimisme trop excessif. MM. Clignet et Foster ont trouvé que la répartition des élèves de l'enseignement secondaire dans les différents types d'écoles se faisait, en Côte d'Ivoire en 1963, de façon relativement équitable. Les fils de paysans arrivaient dans les écoles prestigieuses, et notamment dans le second cycle des lycées, en proportion sensiblement égale aux fils de fonctionnaires et de cadres de l'industrie. Cependant, une analyse plus détaillée des données montre qu'une bombe à retardement se cache sous cette apparence démocratique, dans la mesure où, chez les groupes ethniques actuellement surreprésentés, des signes d'un recrutement différentiel commencent à apparaître.

Si les fils de paysans se trouvent un peu moins bien représentés au niveau d'enseignement le plus élevé cela est dû avant tout à un déséquilibre au sein du groupe d'élèves appartenant à l'ethnie des Agni, alors la plus avancée sur la voie de la

scolarisation. La conclusion s'impose d'elle-même. MM. Clignet et Foster la formulent ainsi: 'Very tentatively we suggest that this feature is a corollary of educational diffusion: Greater openness in access to secondary education as a whole is correlated with more marked inequalities in recruitment into different parts of the system. . . It may well be that as the problem of access to secondary schooling as a whole becomes less crucial among educationally developed groups, the question of access to *particular* segments of the system becomes progressively more important.'⁹ (*Hypothèse II*)

Il est, à notre avis, extrêmement important de vérifier ces deux hypothèses car une telle vérification nous permettra de prédire avec un maximum de probabilité l'avenir de la démocratisation de l'enseignement en Afrique noire. Or, cette vérification est aujourd'hui possible. L'enquête qui nous sert de base a été effectuée en 1963. Dix ans se seront bientôt écoulés. On peut raisonnablement estimer que c'est là une période assez longue pour que les tendances profondes de l'évolution du système d'enseignement ivoirien se révèlent. Pour dégager ces tendances il suffirait de refaire, disons en 1973, l'enquête de MM. Clignet et Foster, en utilisant le même questionnaire et en enquêtant parmi les mêmes groupes d'élèves. Etant donné l'expansion de l'enseignement de second degré qui a eu lieu entre temps en Côte d'Ivoire la population à étudier sera plus importante cette fois-ci et il s'agit donc d'une enquête qui nécessiterait des moyens considérables. Les résultats, cependant, en seraient extrêmement intéressants et l'enjeu en vaut la peine. Une telle enquête nous permettrait de répondre au moins à trois questions:

- 1 Les groupes sous-représentés dans l'enseignement de second degré en 1963 (certains groupes ethniques, les classes paysannes, les filles, etc.), ont-ils rattrapé une partie de leur retard ou bien leur retard s'est-il encore accentué au cours des dix années écoulées?
- 2 La première hypothèse de MM. Clignet et Foster se vérifie-t-elle, c'est-à-dire, est-il exact que l'entrée plus massive des membres de certains groupes ethniques jusqu'ici sous-représentés dans l'enseignement secondaire a une influence favorable sur la démocratisation de l'enseignement, du point de vue socio-économique?
- 3 Est-il exact — c'est la seconde hypothèse de MM. Clignet et Foster — que la démocratisation de l'enseignement dans son ensemble mène à un recrutement différentiel dans des secteurs particuliers du système?

Evidemment, les points 2 et 3 ne pourraient être vérifiés que si au moins un des groupes ethniques sous-représentés en 1963 a effectivement amélioré ses positions au moment de la seconde enquête, ce qui paraît vraisemblable. En élargissant un peu les bases de l'enquête il serait également possible d'examiner de plus près le processus d'ajustement qui s'opère, d'après MM. Clignet et Foster, en cours de route dans l'enseignement de second degré en Côte d'Ivoire. Nous avons vu que ce processus d'ajustement tend à favoriser les élèves provenant des couches socio-économiques les plus défavorisées dont les plus brillants bénéficient d'une promotion scolaire, alors que les élèves les moins brillants des milieux favorisés sont en quelque sorte rétrogradés en cours de route. Or, il manquait des données sur les élèves ayant abandonné leurs études avant d'arriver dans les classes d'examen. MM. Clignet et Foster pensent que les élèves des milieux défavorisés consti-

tuent la plus grande partie de cette catégorie et cette hypothèse semble en effet vraisemblable. Elle mérite cependant, elle aussi, d'être vérifiée au moyen d'une enquête individuelle parmi ceux qui ont abandonné l'école. Certes, une telle enquête serait relativement longue et coûteuse, retrouver la trace de tous les élèves ayant abandonné étant difficile, mais elle permettrait de compléter le tableau d'ensemble et d'appréhender le phénomène de démocratisation de l'enseignement en Côte d'Ivoire dans sa totalité.

Egalité devant l'enseignement et égalité devant l'enseignant

D'autres hypothèses sur l'avenir de la démocratisation de l'enseignement en Afrique noire peuvent être formulées à partir des analyses de MM. Clignet et Foster, hypothèses qui mériteraient également d'être vérifiées. Quand on connaît, par exemple, les problèmes d'adaptation (d' 'acculturation' même, comme le disent MM. Bourdieu et Passeron) qu'ont à résoudre, dans les pays européens, les élèves de milieux ouvrier et paysan accédant à l'enseignement secondaire, et quand on sait que dans nos pays cet enseignement élimine impitoyablement une grande partie de ces élèves à l'exception des plus brillants ou des plus acharnées, on peut se demander comment est-il possible que fonctionne, au sein de l'enseignement secondaire ivoirien, un processus d'ajustement tendant à l'inverse à favoriser les élèves des milieux les plus défavorisés.

Deux facteurs semblent être en jeu ici. D'abord, dans les pays européens, la 'distance sociale' qui sépare les élèves des milieux socio-économiques défavorisés de la culture scolaire est grande. Par contre une telle distance n'existe pas ou peu pour les élèves des milieux aisés. La culture scolaire en Europe, du moins au niveau de l'enseignement du second degré, est essentiellement une culture bourgeoise; par conséquent les élèves issus des milieux bourgeois n'éprouvent pas des difficultés particulières à franchir la distance entre culture scolaire et culture 'familiale'. Pour les fils et filles d'ouvriers ou de paysans, au contraire, il s'agit d'un véritable problème d'acculturation que peu d'entre eux sont en mesure de résoudre convenablement. En Afrique noire la situation n'est pas du tout la même. Ici la distance sociale qui sépare culture familiale et culture scolaire est très grande, et cela pour tous les élèves quelque soit leur milieu socio-culturel. Dans l'état actuel des choses, en effet, la culture scolaire en Afrique noire est encore largement une culture occidentale; par conséquent 'l'enseignement dispensé à l'école diffère totalement de la culture traditionnelle dont est tributaire le milieu familial de l'élève. L'acquisition des connaissances culturelles nécessaires à une bonne adaptation à l'école n'est pas liée à la jouissance d'un haut revenu. Les adolescents appartenant à des familles financièrement aisées ne semblent pas recevoir plus d'aide dans leur travail scolaire, n'ont pas plus d'avantages culturels (bibliothèque familiale, conversations, visites, voyages), que ceux issus des couches inférieures de la société. Il semblerait que les élèves les plus favorisés culturellement sont ceux dont les parents ont reçu une instruction de type européen et ceux-ci sont encore peu nombreux. Devant les études, tous les élèves africains se retrouvent à égalité.'¹⁰ Ceci est vrai surtout pour l'enseignement de second degré. A l'école primaire par contre, le fait de maîtriser déjà quelque peu la langue d'enseignement, parlée de

façon régulière à la maison doit être un atout très important pour les élèves issus de l'intelligentsia africaine. Telle est la conclusion de F. Flis-Zonabend qui se fonde sur une enquête effectuée auprès des élèves des classes de sixième d'un lycée technique de Dakar. MM. Clignet et Foster aboutissent à la même conclusion quand ils constatent que: 'Objective inequalities in wealth, status, and education have so far not been paralleled by marked cultural differentiation along class lines.'¹¹

Les élèves africains se retrouvant à égalité devant l'enseignement, seules les capacités intellectuelles et l'ardeur au travail jouent donc un rôle dans la détermination de la carrière scolaire d'un individu donné, une fois que celui-ci a franchi le cap le plus difficile constitué par l'examen d'entrée dans l'enseignement du second degré. Ceci explique, en grande partie, le mécanisme d'ajustement dont nous avons parlé. Un autre facteur, étroitement lié au premier, joue également ici. Par le fait qu'actuellement la plus grande partie des professeurs de l'enseignement de second degré en Afrique noire sont encore des Européens expatriés, les élèves africains ne se trouvent pas seulement à égalité devant l'enseignement, mais aussi à égalité devant l'enseignant. Ce fait aussi joue en faveur des élèves des milieux défavorisés. En Europe, l'enseignant, lui-même souvent issu d'un milieu bourgeois ou ayant assimilé au cours de sa carrière universitaire et professionnelle un certain nombre de valeurs bourgeoises, répère dans sa classe les élèves issus de milieux aisés qui sont plus ou moins sur la même longueur d'onde que lui. Il se reconnaît en eux, se projette en eux ou s'identifie à eux, et, inconsciemment, il aura tendance à être plus indulgent à leur égard. Les élèves des classes économiquement défavorisées ne bénéficient pas d'un tel processus et ils seront jugés plus sévèrement, non seulement sur leur travail scolaire dans le sens stricte du terme, mais aussi sur un ensemble de facteurs culturels et linguistiques plus large n'ayant qu'un rapport plus lointain avec les aptitudes scolaires proprement dites. Une étude américaine récente¹² montre que l'image que le professeur a de l'élève est un des facteurs les plus importants pour le développement intellectuel et la réussite scolaire de celui-ci. Ceux des élèves que le professeur estime intelligents et capables progresseront en effet rapidement, alors que ceux qu'il considère comme des cancre resteront souvent effectivement des cancre.¹³ Encore une fois, dans les pays européens, ce mécanisme joue en faveur des élèves bourgeois ayant les mêmes connaissances extra-scolaires que le professeur et parlant le même langage.

En Afrique noire les professeurs européens sont en quelque sorte des juges impartiaux, non pas tellement par honnêteté intellectuelle, mais par indifférence. MM. Clignet et Foster suggèrent et F. Flis-Zonabend montre, preuves à l'appui, que la plupart des professeurs européens s'intéressent peu à leurs élèves ('le professeur ne connaît pas individuellement ses élèves, ne s'est jamais enquis de leur situation familiale, il les considère comme une collectivité à laquelle il doit inculquer un programme imposé'¹⁴). Dans cette masse d'élèves indifférenciée le professeur ne reconnaît personne et ne s'identifie à personne. Il est probable que les professeurs européens jugent assez sévèrement leurs élèves africains dans leur ensemble; par contre ils n'ont pas de favoris et tous les élèves sont jugés avec la même rigueur. Comme le disent MM. Clignet et Foster: 'This has certainly not been to the disadvantage of students from less favored social or ethnic groups.'¹⁵

Des recherches à faire

Quelles sont les conclusions que l'on peut tirer de cette situation pour l'avenir de la démocratisation de l'enseignement en Afrique noire? Quelles sont les hypothèses à vérifier?

On peut craindre d'abord que l'égalité des élèves devant l'enseignement, telle qu'elle existe encore aujourd'hui, ne dure pas éternellement et que la démocratisation de l'enseignement en subisse les contre-coups (*Hypothèse III*). Quoi qu'en disent certains Africains, la société africaine actuelle n'est déjà plus une société sans classes. Des différences de revenus et de statut social existent déjà partout et des couches sociales sont en train d'émerger, dont certaines jouissent d'avantages matériels considérables, comme les fonctionnaires, les hommes d'affaires et les industriels dont le nombre encore faible actuellement ira en croissant dans la plupart des pays africains. Or, la première génération de cette nouvelle élite ne se distingue pas encore sur le plan culturel des autres groupes sociaux, ce qui est une des raisons, comme nous l'avons vu, de la relative égalité des chances des élèves au niveau de l'enseignement du second degré aujourd'hui. Par contre, la différenciation culturelle commencera à jouer au niveau de la seconde génération et au-delà. Déjà en 1962, F. Flis-Zonabend constate que 'les élèves les plus favorisés culturellement sont ceux dont les parents ont reçu une instruction de type européen'.¹⁶ Pour les membres de ce groupe, la distance sociale séparant culture familiale et culture scolaire est déjà moins grande et moins difficile à franchir. Du moment où les élèves provenant des milieux où l'instruction européenne est déjà devenue une tradition constitueront une minorité numériquement importante au sein de la population scolaire, il en sera probablement fini avec l'égalité des élèves devant l'enseignement, et le processus d'ajustement dont MM. Clignet et Foster ont montré les mécanismes, s'en trouvera entravé au détriment des élèves issus des milieux économiquement et culturellement défavorisés.

Dans ce cadre, il nous semble souhaitable que des études soient effectuées parmi les jeunes Africains appartenant à la seconde ou même à la troisième génération de familles ou de milieux occidentalisés. Des connaissances sur les valeurs culturelles qui leur sont propres et des données sur leur carrières scolaires nous permettraient peut-être dès maintenant de prévoir dans une certaine mesure les problèmes qui se poseront d'ici dix ou vingt ans dans l'enseignement africain. Eventuellement des réformes de l'enseignement pourraient être élaborées et mises en oeuvre là où les dirigeants africains souhaitent que soit maintenue, dans la mesure du possible, l'égalité des élèves devant l'enseignement.

Nous avons vu également que les élèves africains d'aujourd'hui ne sont égaux devant l'enseignant que dans la mesure où celui-ci est Européen. Or, il se peut très bien que dans l'avenir l'augmentation du nombre de professeurs africains dans l'enseignement du second degré ait pour conséquence la disparition de cette égalité devant l'enseignant (*Hypothèse IV*).

Nous avons suggéré auparavant que des processus d'identification entre professeurs européens et élèves africains sont improbables voir impossibles, ceux-là ne reconnaissant pas parmi ceux-ci les sujets de milieux favorisés et pas cette même impartialité basée sur l'indifférence. Ils s'intéresseront davantage à leurs élèves en tant

qu'êtres humains et on peut s'attendre à ce que la qualité de l'enseignement gagne *dans son ensemble*, et à ce que le nombre de réussites scolaires augmente, à condition, bien sûr, que les qualifications professionnelles des professeurs africains soient égales à celles des professeurs européens actuellement en service. Cet avantage risque cependant d'être réduit en partie par un autre phénomène. Les professeurs africains, en effet, distingueront probablement beaucoup mieux que leurs homologues européens les élèves des milieux favorisés des autres et ils auront tendance à s'identifier davantage aux premiers avec lesquels ils partageront la même culture, les mêmes valeurs et le même langage. Par conséquent, l'enseignement du second degré africain connaîtra dans l'avenir le même problème que nous avons signalé pour les pays occidentaux d'aujourd'hui, à savoir que les élèves des milieux culturellement défavorisés auront à subir un handicap considérable dans leurs relations avec le corps enseignant. C'est là un deuxième facteur qui risque de rendre inopérant le mécanisme d'ajustement qui agit actuellement dans l'enseignement du second degré africain.

Il serait extrêmement intéressant de vérifier cette hypothèse dès maintenant, et, à notre avis, une telle vérification est possible. Dans certains pays africains, notamment des pays anglophones comme le Ghana et peut-être le Nigéria, le corps enseignant des écoles secondaires est déjà africanisé dans une certaine mesure. Il doit donc être possible dans ces pays de trouver des lycées ou d'autres établissements secondaires où professeurs africains et européens sont représentés en nombre plus ou moins égal. Dans de tels établissements il faudrait, pour notre enquête, analyser l'ensemble des notes attribuées au cours d'une année aux élèves de toutes les classes ayant eu au cours de cette année-là des professeurs africains et européens. Cette analyse nous permettrait de répondre aux questions suivantes:

- 1 Les professeurs africains ont-ils tendance, dans l'ensemble, à attribuer des notes plus élevées aux élèves africains que les professeurs européens ou non?
- 2 Les professeurs africains ont-ils tendance, dans l'ensemble, à attribuer des notes plus mauvaises aux élèves européens ou d'origine étrangère que les professeurs européens ou non?
- 3 Les professeurs africains ont-ils tendance à différencier davantage que leurs collègues européens les notes attribuées aux élèves africains selon le milieu social dont ceux-ci sont issus?
- 4 Les professeurs africains ont-ils tendance à favoriser les élèves provenant du même groupe ethnique qu'eux par rapport aux autres élèves africains ou étrangers?
- 5 Si des phénomènes de 'discrimination' se révèlent à travers les notes des professeurs africains, est-ce le facteur socio-culturel ou le facteur ethnique qui influe davantage sur l'attitude des professeurs africains à l'égard de leurs élèves?

Certes, pour que les résultats d'une telle enquête soient vraiment concluants, il faudrait tenir compte d'un certain nombre de facteurs susceptibles de fausser l'analyse. Il y a par exemple dans l'ensemble des matières enseignées dans les écoles secondaires des matières plus ou moins neutres du point de vue culturel, comme les mathématiques et les sciences physiques, et des matières culturellement 'chargées', comme les lettres et l'histoire. Normalement on peut s'attendre à ce que les processus d'identification et de 'discrimination' inconsciente jouent davantage

pour les matières chargées que pour les matières neutres. Cela devrait être vérifié. En tout cas, il serait erroné d'attribuer une grande valeur à des résultats obtenus au niveau d'une classe ayant eu des professeurs européens pour toutes les matières neutres et des professeurs africains pour toutes les matières chargées ou l'inverse. L'idéal serait évidemment de trouver un nombre suffisamment grand de classes ayant changé de professeur au cours de l'année scolaire dans une ou plusieurs matières données, c'est-à-dire où un professeur européen a succédé à un professeur africain ou l'inverse. On obtiendrait ainsi le jugement d'un professeur africain et d'un professeur européen sur les mêmes élèves, dans la même matière, et au cours de la même année scolaire, ce qui éliminerait le plus possible l'influence des facteurs susceptibles de fausser l'analyse. Une analyse statistique, telle que nous l'avons proposée ici, peut éventuellement être complétée par l'observation patiente au cours d'une année scolaire des leçons et de la vie des classes dans des établissements scolaires ayant un corps enseignant composé d'Africains et d'Européens. Les mécanismes et les processus qui mènent à des notations différentes, si leur existence se vérifie, pourraient ainsi être révélées. Les données obtenues par cet ensemble de recherches auraient une grande valeur pour l'élaboration par les pays africains de leur politique de l'enseignement pour l'avenir.

Une dernière remarque

Jusqu'ici, nous n'avons tenu compte, dans nos hypothèses sur l'avenir de la démocratisation, ni de l'évolution quantitative de l'enseignement du second degré en Afrique noire, ni de l'évolution de ses structures. Or, comme le signalent MM. Clignet et Foster, ces facteurs sont importants dans ce cadre, et il convient à la fin de cet article de les exposer brièvement. D'abord l'évolution quantitative de l'enseignement. Si, comme il est le cas actuellement, le nombre de places disponibles dans l'enseignement du second degré continue à augmenter, la représentation absolue des différents sous-groupes sociaux augmentera également. 'However', disent M.M. Clignet et Foster, 'it does not follow that relative representation will change very much. For example, it is well documented in the case of England that the expansion of secondary grammar and higher education has had little effect on the opportunities of lower class people to enter these types of institutions. One must not expect, therefore, that merely enlarging the secondary school enterprise in African countries will lead to radical shifts in the character of the student population.'¹⁷ Une comparaison entre la Côte d'Ivoire et le Ghana, où les écoles secondaires accueillent un pourcentage beaucoup plus élevé des jeunes en âge scolaire, montre que les taux de recrutement n'y sont pas tellement différents. 'In other words, as educational systems expand, there is no reason to believe that differentials in opportunities will rapidly diminish.'¹⁸

Si, par contre, les dirigeants africains prennent la décision, pour des raisons budgétaires ou autres, de freiner dans un avenir plus ou moins proche, l'expansion des écoles secondaires, le problème de la démocratisation de l'enseignement se posera d'autant plus vite. Le nombre de places disponibles restant à peu près le même pour un nombre de candidats toujours croissant, la concurrence deviendra de plus en plus vive et les risques d'un recrutement différencié augmenteront nécessairement.

En ce qui concerne les structures de l'enseignement on peut signaler le fait que certains pays européens ont opté récemment pour une politique instaurant un Cycle d'Observation commun à tous les élèves au début de l'enseignement secondaire, retardant par là la sélection des élèves pour les différents types d'écoles. D'après des enquêtes suédoises les élèves doués et favorisés perdent peu par un tel procédé, alors que les élèves défavorisés y gagnent beaucoup. Si les pays africains décident dans l'avenir d'adopter une telle politique, les chances de la démocratisation de l'enseignement augmenteraient sans aucun doute. Il en serait de même si les responsables de l'enseignement en Afrique maintiennent, partout où cela est possible et à tous les niveaux, les passerelles entre les différents types d'enseignement secondaire. Le processus d'ajustement en cours de route, signalé à plusieurs reprises, s'en trouverait facilité et 'légalisé' en quelque sorte, ceci à l'avantage de la démocratisation.

Références

- 1 A. P. Bourdieu et J.C. Passeron, *Les héritiers*. Les étudiants et la culture, Editions de Minuit, Paris 1964.
- B. R. Castel et J.C. Passeron, *Education, développement et démocratie*. Editions Mouton, Paris 1967.
- C. A.H. Halsley, éd., *Aptitude intellectuelle et éducation*. O.C.D.E., Paris 1961.
- D. O.C.D.E., *Social objectives in educational planning*. Paris 1967.
- E. *Revue française de sociologie*. Vol. VIII. Numéro spécial 1967: Sociologie de l'Education (I).
- 2 Voir: *Revue française de sociologie*, op. cit.; Castel et Passeron, op. cit.
- 3 R. Clignet and Ph. Foster, *The fortunate few*. A study of secondary schools and students in the Ivory Coast. Northwestern University Press, 1966, p.14.
- 4 *ibid.*, pp. 14-15.
- 5 *ibid.*, pp. 57-58. Ces chiffres ne concernent que les garçons. En Côte d'Ivoire, comme partout ailleurs en Afrique noire, la scolarisation des filles pose un problème, et on ne trouve que 237 filles parmi les 2074 élèves interviewés.
- 6 *ibid.*, pp. 86-87.
- 7 *ibid.*, pp. 197.
- 8 *ibid.*, p. 68.
- 9 *ibid.*, p. 89.
- 10 F. Flis-Zonabend, *Lycéens de Dakar*, Essai de Sociologie de l'Education. François Maspéro, Paris 1968, p. 44.
- 11 Clignet et Foster, op. cit., p. 204.
- 12 R. Rosenthal, L. Jacobson, *Pygmalion in the classroom*. Holt, Rinehart & Winston, New York 1968.
- 13 L'étude de Rosenthal et Jacobson a été critiquée sévèrement par A.R. Jensen, notamment pour des raisons méthodologiques. La place nous manque ici pour développer ces analyses et nous renvoyons les lecteurs intéressés aux textes mêmes. Voir: A.R. Jensen, 'How much can we boost I.Q. and scholastic achievement?', *Harvard Educational Review*

39 (1), Winter 1969.

¹⁴ Flis-Zonabend, op. cit., p. 74.

¹⁵ Clignet et Foster, op. cit., p. 112.

¹⁶ Flis-Zonabend, op. cit., p. 44.

¹⁷ Clignet et Foster, op. cit., p. 205.

¹⁸ *ibid.*, p. 207.

F.E. de Nie | Over onderwijs in Ghana

1 *Inleiding*

In 1965 publiceerde Foster zijn *Education and social change in Ghana*. Dit boek is terecht vermaard geworden en gaat in zijn betekenis ver uit boven een regionale beschrijving. Men kan dit boek zien als een 'case study' waarin sommige van de basisprocessen, welke samenhangen met de verbreiding van het Westers onderwijs in pas vrij geworden staten, worden blootgelegd.

Centraal staat voor Foster de vraag in hoeverre het middelbaar onderwijs toegankelijk is voor alle lagen van de bevolking. Hij vergelijkt daarbij de situatie in Ghana met die in Europa.

In Europa komen de meeste leerlingen bij het middelbaar onderwijs uit middelbare en hogere sociale milieus. Hiermee vergeleken is de situatie in Ghana, volgens Foster, gunstiger; opmerkelijk veel meer kinderen komen hier uit de lagere sociale milieus. Foster verklaart deze 'brede basis' door er op te wijzen dat in Ghana, in tegenstelling tot Europa, in de lagere sociale milieus niet het idee zou bestaan dat middelbaar onderwijs niet is voor 'mensen zoals wij'.

In dit artikel zullen wij eerst heel kort ingaan op de betekenis van het Westers onderwijs in de Ghanese samenleving, en vervolgens nagaan in hoeverre middelbaar en universitair onderwijs inderdaad toegankelijk zijn voor alle sociale lagen van de bevolking. Hierbij zullen wij trachten enkele kritische kanttekeningen te plaatsen bij bovenstaande beschouwing van Foster.

Dit artikel berust op een literatuurstudie. Dit impliceert dat wij door gebrek aan gegevens niet altijd alle aspecten van een probleem konden behandelen. Zo konden wij bijvoorbeeld niet ingaan op de vraag uit welke sociale lagen van de bevolking de 'afvallers' van het middelbaar en universitair onderwijs afkomstig waren.

2 *Onderwijs en verticale sociale mobiliteit*

De vraag naar personen met Westers onderwijs dateert al uit 1876. Toen de Goudkust een Britse kroonkolonie werd, betekende dat ook het ontstaan van een groot aantal lagere administratieve beroepen. Deze ontwikkeling heeft ertoe geleid dat op den duur een statushiërarchie is ontstaan, welke grote overeenkomst vertoont met die in onze Westerse maatschappij. Het inkomen en daarmee samenhangend het genoten onderwijs werden de voornaamste criteria om iemands plaats op de maatschappelijke ladder te bepalen. Dit was temeer het geval omdat bij de Engelse koloniale machthebbers de onderlinge rangverschillen ook werden bepaald door functie en niveau van genoten onderwijs en de Ghanezen zich aan deze groep sterk refereerden.

De inheemse bevolking ging hoe langer hoe meer inzien, dat onderwijs de sleutel werd tot het verkrijgen van een betrekking in de moderne sector van de economie en tot verticale sociale mobiliteit. Het laatste was voor velen in de traditionele maatschappij niet mogelijk geweest.¹

In de beginfase van het Westers onderwijs was iemand met voltooid lager

onderwijs al een intellectueel, die in aanmerking kwam voor vele administratieve beroepen. Het aantal lagere-schoolleerlingen groeide echter snel. Waren er in 1940 \pm 88 000 leerlingen op de lagere school, in 1960 waren er al \pm 500 000. Ook het aantal leerlingen dat een 7e of 8e leerjaar volgt nam toe. In 1960 kwamen er alleen al \pm 30 000 leerlingen met een voltooid 8e leerjaar van school.

De uitbreiding van het aantal betrekkingen in de moderne sector van de economie blijft hierbij sterk achter. Foster schatte, dat er in 1960 zo'n 300-350 000 banen in deze sector beschikbaar waren en dat daarbinnen jaarlijks ongeveer 20 000 vacatures vrij kwamen. Dit had betrekking op het totale aantal vacatures en niet alleen op de administratieve functies.

Uit het bovenstaande blijkt dat het 'schoolleavers problem', dat wij uit zoveel Afrikaanse landen kennen, zich ook in Ghana op grote schaal voordoet. Het gevolg hiervan is dat de eisen ten aanzien van het genoten onderwijs steeds hoger worden. De overheid als de voornaamste werkgeefster geeft hierbij het voorbeeld.²

Deze ontwikkelingen leiden ertoe dat de vraag naar middelbaar en universitair onderwijs groeit. Het aantal beschikbare plaatsen op deze instellingen is echter gering. Gezien het belang van de schoolopleiding voor iemands toekomstmogelijkheden, is het belangrijk na te gaan uit welke sociale milieus de middelbare scholieren en studenten afkomstig zijn. Indien zou blijken dat het middelbaar en hoger onderwijs beperkt blijft tot kinderen van de huidige 'educated elite', dan zal het 'open' karakter van deze maatschappij overgaan in een veel meer 'gesloten' type. In het hiernavolgende zullen wij proberen dit nader uit te werken.

3 De belangstelling voor Westers onderwijs in relatie tot de verschillende sociale categorieën van de bevolking

De belangstelling voor bepaalde beroepen en in samenhang daarmee de interesse voor bepaalde typen onderwijs wordt vaak voor een groot deel bepaald door de informele contacten welke men heeft met de bekleders van dergelijke beroepen.

In de westerse maatschappij beperken de informele sociale contacten zich veelal tot mensen uit de eigen sociale kring. De kinderen uit een bepaald sociaal milieu raken daardoor slechts bekend met beroepen, welke in dat milieu worden uitgeoefend. In de hogere sociale strata is de beroepsdifferentiatie veelal groter dan in de lagere strata. Daarbij komt nog dat men in de lagere sociale milieus vaak bijzonder bang is om op te vallen, om een buitenbeentje te worden. Deze factoren zijn van grote betekenis voor de beroepsaspiraties van de kinderen.³

In Ghana is de situatie, volgens Foster, heel anders. Weliswaar is hier wel een belangrijke beroeps-statushiërarchie ontstaan, welke grote overeenkomst vertoont met die in onze Westerse maatschappij. Er is echter een duidelijk verschil want de informele sociale contacten tussen de verschillende categorieën zijn veel groter. In Ghana hebben zich lang niet zulke sterke conventionele barrières ontwikkeld als in de westerse maatschappij. Foster verklaart de informele contacten door er op te wijzen dat de leden van de nieuwe elite, die voornamelijk in de grote steden wonen, in contact blijven met de ouders en familieleden thuis in het dorp. Het gevolg is, dat de achterblijvers in de dorpen een goed beeld krijgen van wat men met onderwijs kan bereiken.⁴

Foster heeft zeker wel enigszins gelijk met deze argumentering. Vooral in de jaren rond de onafhankelijkheid in 1957 kwamen er veel belangrijke posten voor de Ghanezen vrij. Velen, die nu hoge functies bekleeden, komen voort uit eenvoudige sociale categorieën. Het gevolg hiervan is dat veel dorpskinderen familieleden hebben die tot de 'geslaagden' in de maatschappij behoren. Hierdoor zijn de verwachtingen ten aanzien van de eigen kansen bijzonder hoog gespannen. Wij zijn het dus met Foster eens dat in Ghana in tegenstelling tot het Westen de belangstelling voor het onderwijs bestaat in brede lagen van de bevolking. Maar men moet wel bedenken dat de periode 1955/1965, toen er door de onafhankelijkheid veel banen vrij kwamen, een éénmalige situatie is. Thans zijn er veel minder vacatures. De opstijgingskansen worden daardoor veel minder groot. We mogen niet zeggen dat Foster dit punt geheel over het hoofd heeft gezien.⁵

Wij hebben er echter bezwaar tegen dat Foster het bestaan van een zeker 'gelijkheidsideaal' onder de bevolking te nadrukkelijk wil bewijzen. Foster maakt onzes inziens onvoldoende onderscheid, althans met betrekking tot het eind van de jaren zestig, tussen de belangstelling die bij de bevolking leeft voor Westers onderwijs en de kansen die de bevolking in werkelijkheid heeft om Westers onderwijs te volgen. Wij staan dan ook kritisch tegenover de wijze waarop hij de cijfers ten aanzien van de herkomst der middelbare scholieren interpreteert. In de volgende paragraaf zullen wij dit aan de hand van enkele tabellen nader adstrueren.

4 *De recruteringsproblemen der middelbare scholieren en studenten naar sociale herkomst*

In dit artikel zullen wij ons uitsluitend bezig houden met de door de regering gesubsidieerde scholen. (De particuliere scholen zijn wegens gebrek aan gegevens buiten beschouwing gelaten.) Bij de gesubsidieerde scholen moet onderscheid gemaakt worden tussen middelbare scholen van hoge status en lage status. De scholen van hoge status (15) dateren van vóór 1951. De scholen van lage status (44) zijn de na 1951 opgerichte scholen. Alleen de scholen van hoge status geven naast de normale vijfjarige cursus een vervolgcursus, het 'sixth form'-onderwijs, dat opleidt voor het universitaire toelatingsexamen. De bevolking zelf is zich sterk bewust van dit onderlinge statusverschil der scholen.

De toelating tot het middelbaar onderwijs is geregeld door middel van vergelijkende examens. In theorie gaan de beste leerlingen naar de beste scholen, ongeacht sociale herkomst.⁶

Met betrekking tot het universitair onderwijs moeten wij ons beperken tot de Universiteit van Ghana (U.G.) en het University College of Science and Education (U.C.S.E.). Van de derde universiteit in Ghana, het Kumassi College of Science and Technology, waren helaas geen cijfers beschikbaar.

Behalve het 'sixth form'-onderwijs op de middelbare school, geven de universiteiten zelf ook een cursus welke opleidt voor het toelatingsexamen. Bovendien bestaat er nog een mogelijkheid om via een achterdeur op de universiteit te komen. Talentvolle personen, vaak afkomstig uit geïsoleerde gebieden, die op jeugdige leeftijd door gebrek aan voldoende contacten de formele wegen hebben gemist, kunnen zich via privé-lessen of via de 'adult education'-cursussen op de toelatingsexamens voorbereiden. Thans wordt deze laatste mogelijkheid steeds minder. Ook bestaat de

tendens het 'sixthform'-onderwijs sterker te bevorderen dan de cursussen aan de universiteiten zelf.⁷

In tabel 1 vergelijken we de procentuele verdeling van de beroepen van de vaders der middelbare scholieren met de beroepskarakteristiek van de totale manlijke beroepsbevolking in Ghana.

De kolom van de 5e klas scholieren laat zien dat 40,3% van de leerlingen vaders heeft die werkzaam zijn in beroepsgroep 1. Gaan we uit van de totale manlijke beroepsbevolking, dan zien we dat maar 6,9% hiervan werkzaam is in beroepsgroep 1. Hieruit blijkt dus dat kinderen van vaders werkzaam in beroepsgroep 1 sterk oververtegenwoordigd zijn (s.i. = 5.8).

Uit de kolom blijkt verder dat 32,5% van de leerlingen vaders heeft werkzaam in de landbouw en visserij. Vergelijken we dit cijfer met het percentage van de manlijke beroepsbevolking werkzaam in deze beroepsgroep, dan moeten we hier uit afleiden dat de kinderen van boeren en vissers ondervertegenwoordigd zijn (s.i. = 0.5).

Tabel 1 - *De procentuele verdeling van de beroepen der vaders der middelbare scholieren vergeleken met de beroepskarakteristiek van de totale manlijke beroepsbevolking in Ghana*

beroepsgroep	mnl. beroeps bevolk. 1960 ^a in %	vaders der middelb. scholieren		Selectivity 5e klas	Index ^d 6e klas
		5e klas ^b in %	6e klas ^c in %		
1. wetensch. hogere techn. bestuurl. en administr. be- roepen	6,9	40,3	55	5.8	7.8
2. beroepen in de part. handel en zakenleven	3,8	10,3	7,8	2.7	2.
3. gesch. arbeiders en handwerksl.	11,8	12,1	6,3	1	0.5
4. half gesch. en on- gesch. arb. kr.	13,4	1,5	0,2	0.1	0.1
5. boeren/vissers	62,8	32,5	23,3	0.5	0.3
6. overige (politie e.a. geüniform. beroepen)	1,3	0,7	2,6	0.5	2.
7. geen antwoord	—	2,6	4,8	—	—
Totaal	100 (1573170)	100 (963) ^e	100 (460) ^f		

a) Census-gegevens 1960, zie noot 24; b) gegevens ontleend aan Foster 1965, tabel 22; c) gegevens ontleend aan Hurd en Johnson 1967, tabel 6; d) zie voor een verklaring van de Selectivity Index noot 19; e) zie noot 21; f) zie noot 22.

Foster wijst erop dat men er bij de beoordeling van deze cijfers rekening mee moet houden, dat in het totaal minder dan 2% van de 13-19-jarige jeugd er in slaagt een middelbare-schoolopleiding te volgen. Indien in zo'n geval 32,5% van de leerlingen van boerenafkomst is, dan is dat percentage hoog. Vooral als men rekening houdt met de enorme achterstand die deze kinderen van eenvoudige, veelal ongeletterde boeren hebben.⁸

Het is moeilijk om de situatie in Ghana te vergelijken met andere Westafrikaanse landen. Voor het merendeel van deze landen zijn geen gedetailleerde cijfers aanwezig. Alleen voor Ivoorkust waren enkele cijfers beschikbaar.⁹ Hieruit bleek, dat Ghana naar verhouding iets minder sterk uit de hogere sociale milieus selecteerde dan Ivoorkust.

Vergelijken we de situatie in Ghana met die in Nederland dan blijkt dat in Nederland in 1965 nog maar ongeveer 21% van de middelbare scholieren afkomstig was uit de lagere milieus. Ten aanzien van de totale manlijke beroepsbevolking behoorde ongeveer 55% tot deze categorie. Dit geeft een Selectivity Index van ongeveer 0.4. Het aantal leerlingen uit de hogere sociale milieus bedroeg ongeveer 27%. Gezien tegen een achtergrond van een totale manlijke beroepsbevolking van ongeveer 5% in deze categorie geeft dit een Selectivity Index van 5.4.¹⁰ In paragraaf 3 hebben we er op gewezen dat Foster de indruk wekt dat de situatie in Ghana gunstig afsteekt bij die van de Westerse landen. Uit bovenstaande cijfers blijkt dat echter voor Nederland niet te kloppen.

Bij de interpretatie van de cijfers ziet Foster bovendien een kardinaal punt over het hoofd. Hij maakt namelijk geen onderscheid tussen de kleine 'subsistence'-boeren (die nog grotendeels in de traditionele sfeer produceren) en de cacao-boeren (die grotendeels deel uitmaken van de moderne economie). Foster legt de nadruk op het feit, dat het merendeel van de boeren ongeletterd is. De vraag rijst echter of dit ook geldt voor de boeren in de steekproef. Daarbij komt nog dat men ook niet alle ongeletterden tot de eenvoudige boeren kan rekenen. Een groot deel van de traditionele elite is nog steeds ongeletterd.

Het is merkwaardig dat Foster in zijn tabellen helemaal geen onderscheid maakt tussen cacao-boeren en 'subsistence'-boeren, want hij is zich van dit verschil wel duidelijk bewust. In zijn pogingen de betrekkelijk lage waardering van het boerenberoep in de moderne beroeps-statushiërarchie te verklaren gaat hij er wel op in. Hij schrijft dan: 'Farmers in Ghana, however, are a very heterogeneous group ranging from a small group of more wealthy cocoa farmers to very marginal subsistence cultivators.'¹¹

Aan de hand van tabel 2 zullen wij proberen na te gaan hoe de scholieren van boerenafkomst zijn verdeeld naar cacao-boeren en kleine 'subsistence'-boeren. De tabel, ontleend aan Hurd en Johnson, geeft de cijfers voor de leerlingen in het 'sixth form'-onderwijs. Ten aanzien van middelbare scholieren in de 5e klas beschikten wij helaas niet over de cijfers.

In tabel 2 wordt onderscheid gemaakt tussen cacao-boeren en overige boeren. In praktijk is het echter moeilijk om een scherpe scheidingslijn te trekken. In Ghana is men meestal niet of het een of het ander. De cacao-boeren houden zich ook wel bezig met de traditionele landbouw en de overige boeren (kleine 'subsistence'-boeren) in de gebieden welke zich daar voor lenen doen wel iets aan cacao-teelt.

Tabel 2 - *De procentuele verdeling der beroepen der vaders der 6^e-klasscholieren vergeleken met de beroepskarakteristiek van de totale manlijke beroepsbevolking in Ghana (met nadruk op de boerenbevolking)*

beroepsgroep	mnl. beroepsbev. (in %) ^a		vaders der 6 ^e klas leerlingen (S.I.)	
	tot. beroeps- bevolk.	boeren	tot. beroeps- bevolk.	(in %) boeren
cacao-boeren	20,1	31,9	15,9	0,8
overige boeren	42,7	68,1	7,4	0,2
totaal	62,8	100 (987950)	23,3	100 (107)
overige beroeps- groepen	37,2		76	2,1
totaal	100 (1573170)		100 (460) ^b	

^a) Census-gegevens 1960; ^b) zie voor gegevens van de steekproef noot 22. Gegevens ontleend aan Hurd en Johnson 1967, tabel 8.

Uit de tekst ¹² kregen wij de indruk dat tot de cacao-boeren blijkbaar die boeren werden gerekend, die op rationele wijze een cacao-plantage beheren en daaruit een behoorlijk inkomen vergaren. Tot de 'subsistence'-boeren werden gerekend de kleine boertjes die nauwelijks in hun eigen onderhoud kunnen voorzien.

In de tabel zien we, dat als we de totale manlijke beroepsbevolking op 100% stellen, daarvan 31,90% werkzaam is in de cacaoteelt en 68,10% in de overige landbouw. Kijken we naar de vaders van de 6e-klasscholieren, dan zien we nagenoeg het omgekeerde, 68,90% werkzaam in de cacaoteelt en 31,10% werkzaam in de overige landbouw.

Hurd en Johnson gingen in hun artikel ook het onderwijsniveau van de vader na. Hieruit bleek dat meer dan de helft van de vaders voltooid lager onderwijs of meer hadden gehad.

Uit bovenstaande blijkt dus dat de kinderen van de rijke cacao-boeren duidelijk in het voordeel zijn. Wij zijn dan ook van mening dat de grote nadruk die Foster legt op het grote aantal leerlingen van eenvoudige boerenafkomst ten onrechte is.

In tabel 3 hebben we geprobeerd na te gaan hoe de selectie op de universiteiten plaats vond. Uit de tabel blijkt dat de studenten met vaders werkzaam in beroepsgroep 1 duidelijk oververtegenwoordigd zijn. We zien tevens dat de Universiteit van Ghana (U.G.) sterker uit de hogere sociale milieus selecteert dan het University College of Science and Education (U.C.S.E.) Dit hangt samen met de opzet van het U.C.S.E. Deze universiteit werd opgericht met het doel leerkrachten op te leiden. De studenten waren dan ook voornamelijk onbevoegde leerkrachten met studieverlof. Daar het beroep van onderwijzer of leraar heel vaak dienst doet als een soort 'opstapje' voor de kinderen uit de lagere milieus, een verschijnsel dat niet alleen geldt voor Ghana, had dit dan ook invloed op de samenstelling der studentenbevolking naar sociale herkomst.¹³

Tabel 3 - *De procentuele verdeling van de beroepen der vaders der studenten vergeleken met de beroepskarakteristiek van de totale manlijke beroepsbevolking in Ghana*

beroepsgroep	mnl. beroeps bevolk. 1960 (in %) ^a	vaders der studenten (in %)		S.I.	
		U.G.	U.C.S.E.	U.G.	U.C.S.E.
1. wetensch. hogere techn. bestuurl. en adm. beroepen	6,9	45,6	31,6	6,6	4,6
2. beroepen in de part. handel en het zakenleven	3,8	3,5	4,8	0,9	1,3
3. gesch. arb. en handwerkslieden	11,8	5,8	7,5	0,5	0,6
4. half gesch. en on- gesch. arb.	13,4	0,3	1,6	0,02	0,1
5. boeren/vissers	62,8	37,7	47	0,6	0,8
6. overige (politie e.a. geüniform. beroepen)	1,3	1	0,5	0,7	0,5
7. geen antwoord	—	5,1	6,3		
totaal	100 (1573170)	100 (291) ^b	100 (172) ^c		

^a) Census-gegevens 1960; ^b) zie voor steekproef gegevens noot 22; ^c) zie voor steekproef-gegevens noot 23. Gegevens ontleend aan Hurd en Johnson 1967 tabel 6.

Tabel 4 - *De procentuele verdeling van de beroepen van de vaders der studenten vergeleken met de vooropleiding der studenten*

beroepsgroep	alle studenten (in %)	studenten met 6 ^e klas vooropl. (in %)	studenten met 5 ^e klas vooropl. (in %)	studenten zonder mid- delb. opl. (in %)
1. wetensch. hogere techn. bestuurl. en adm. beroepen	43,3	52,2	34,4	16,6
5. boeren/vissers	37,7	30,1	44,2	62
overige beroepen (ber. cat. 2, 3, 4, 6, 7)	19	17,7	21,4	21,4
totaal	100 (289) ^a	100 (186) ^a	100 (61) ^a	100 (42) ^a

^a) Zie voor gegevens steekproef noot 22. Tabel ontleend aan Hurd en Johnson 1967, tabel 10.

Vergelijken we de recruitering van studenten en middelbare scholieren naar sociale herkomst dan zien we een opmerkelijk verschijnsel. In Nederland en in de meeste Westerse landen selecteren de universiteiten en hoge scholen sterker uit de hogere sociale milieus dan de middelbare scholen. In Ghana zien we evenwel dat het 'sixth form'-onderwijs dit sterker doet dan de universiteiten: S.I., 6e klas: 7.8; S.I., 5e klas: 5.8; S.I., U.G.: 6.6; S.I., U.C.S.E.: 4.6. Dit wordt verklaard door het reeds genoemde feit, dat men niet uitsluitend en alleen afhankelijk is van het 'sixth form'-onderwijs om op een universiteit te komen.

Tabel 4 vergelijkt de vooropleiding van de studenten met de sociale herkomst van de studenten.

Uit de tabel blijkt dan dat de studenten met 'sixth form'-onderwijs voor meer dan de helft uit de hogere sociale milieus komen. We zien ook dat de studenten zonder middelbare schoolopleiding voornamelijk uit de categorie boeren en vissers komen.

5 Factoren die invloed uitoefenen op de recruitering der middelbare scholieren en studenten

In voorgaande paragraaf hebben wij aan de hand van empirische gegevens aangetoond, dat niet alle lagen van de bevolking in dezelfde mate deelnemen aan middelbaar en universitair onderwijs. Thans willen wij, zonder te streven naar volledigheid, een aantal factoren noemen die dit in de hand werken.

(a) De hoge kosten van het onderwijs

De middelbare scholen zijn, voor zover het scholen van hoge status betreft, kostscholen. Ook onder de scholen van lage status treft men vrij veel kostscholen aan. Dit houdt in dat de leerlingen naast schoolgeld ook kostgeld moeten betalen. Foster spreekt van bedragen variërende van £ 124-£ 236 per jaar. Bedenkt men, dat het gemiddelde inkomen ca. £ 200 per jaar bedraagt, dan blijkt hieruit wel de onmogelijkheid voor de gemiddelde inwoner om het schoolgeld op te brengen. Gebruikelijk is dan ook dat het schoolgeld niet alleen door de vader wordt opgebracht maar door een grotere groep van verwanten. Onder de huidige generatie gaat men echter individualistischer denken. Men spaart liever voor de eigen kinderen dan dat men gaat bijdragen in de kosten van familieleden.

Er worden ook wel beurzen toegekend maar deze zijn te laag en te weinig in aantal.¹⁴

(b) Het socialiseringsproces

Weliswaar zien brede lagen van de bevolking de betekenis van het onderwijs in, maar dit wil nog niet zeggen dat al deze lagen in dezelfde mate in staat zullen zijn hun kinderen de culturele bagage mee te geven welke nodig is om te slagen. Een heel belangrijk aspect is bijvoorbeeld, dat in de gezinnen van de geletterde elite frequent Engels wordt gesproken en boeken en tijdschriften in huis komen. Dit geeft deze kinderen een enorm voordeel boven de kinderen uit de ongeletterde milieus.¹⁵

(c) Studieresultaten

Foster is van mening, dat zelfs al zouden de kinderen uit de hogere sociale milieus

een enigszins betere 'start' hebben, dit voordeel op den duur vanzelf zal verdwijnen. Bij gebrek aan studiebegaafdheid zullen de kinderen de school toch moeten verlaten. Men moet hier onzes inziens evenwel bij aantekenen, dat de minder begaafde leerlingen uit de hogere milieus toch meer kansen hebben dan de minder begaafde leerlingen uit de lagere milieus. De betere financiële omstandigheden van de hogere milieus stellen hen in staat hun kinderen bijlessen te laten volgen. Ook zijn de gevolgen bij doublures niet zo ernstig. Het zou belangrijk zijn een onderzoek in te stellen naar de sociale herkomst der uitvallers. Tot nu toe zijn daarnaar, voor zover wij konden nagaan, nog geen onderzoekingen gedaan. Ook weten wij niet of er niet veel lagere schoolleerlingen zijn die, alhoewel zij over de vereiste capaciteiten beschikken, van verdere studie afzien, omdat zij er vrijwel zeker van zijn het benodigde geld niet bij elkaar te kunnen sparen.¹⁶

(d) Selectiemethoden

In het verleden waren de deelnemers aan de toelatingsexamens voornamelijk afkomstig uit het voortgezet lager onderwijs (7e en 8e leerjaar). Thans worden de examencandidaten rechtstreeks uit de 6e klas van de lagere school gerecruteerd. Hoe jonger echter het kind des te sterker de milieuvloeden. Het is nu wel zo dat de belangstelling voor het Westers onderwijs leeft in alle sociale lagen, maar in de lagere sociale milieus kan men meestal het geld niet opbrengen om deze belangstelling te concretiseren. Bovendien heeft men in de meeste achteraf gelegen landelijke gebieden vaak geen inzicht in de wijze waarop het kind geplaatst kan worden. Het voordeel van de vroegere methode was dat de leerlingen ouder waren. Zij hadden tengevolge daarvan meer invloed op de ouderlijke beslissing. Zij gingen ook vaak eerst enkele jaren werken om het benodigde schoolgeld bijeen te sparen.¹⁷

Ook ten aanzien van het universitair onderwijs zien we een tendentie het aantal studenten iets af te remmen. Dit hangt onder andere samen met de grote behoefte aan middelbaar personeel. Academisch gevormd kader heeft men reeds in voldoende mate. Men legt daarom thans de nadruk op het 'sixth form'-onderwijs als voornaamste opleidingsbron. De twee andere mogelijkheden worden afgeremd. Gezien de duidelijke verschillen in sociale herkomst der leerlingen in de verschillende vooropleidingen, beperkt deze maatregel de kansen van de kinderen uit de lagere sociale milieus.¹⁸

6 Conclusies

Uit het bovenstaande is gebleken, dat het niveau van het gevolgde onderwijs van bijzonder belang is voor de plaats in de statushiërarchie van de Ghanese samenleving.

Wij zijn het met Foster eens, dat de belangstelling voor het middelbaar en universitair onderwijs in Ghana veel minder dan in Westerse landen exclusief gebonden is aan bepaalde lagen van de bevolking (paragraaf 3). Wij zijn echter van mening dat Foster, in zijn vergelijking met Westerse landen, de kansen die de bevolking in Ghana heeft om Westers onderwijs te volgen overschat. Relatief blijkt de deelname aan dit onderwijs in Ghana niet zoveel te verschillen van die in Nederland. Voorts heeft Foster bij zijn suggestie dat de lagere sociale milieus een relatief hoge deel-

name zouden hebben aan het middelbaar en universitair onderwijs onvoldoende onderkend dat de massa van boeren een differentiatie heeft naar meer welgestelde (cacao)boeren en arme (meer traditionele)boeren.

Literatuur

A Boeken en verzamelwerken

- Bott, E., *Family and social network*, London 1964.
- Caldwell, J.C., *Population growth and family change in Africa; The new urban elite in Ghana*, Canberra 1968.
- C.B.S., *De toelating tot het v.h.m.o.* 1960. Staat 13 blz. 31.
- C.B.S., *13e Algemene volkstelling 1960*, deel 10 A blz. 33.
- Education and Nation-building in Africa*, ed. D.G. Scanlon e.a. 1965, pag. 3 e.v.
- Foster, P., *Education and social change in Ghana*, London 1965.
- Foster, P., en R. Clignet, *The fortunate few; A study of secondary scholars and students in Ivory Coast*, London 1966.
- Jahoda, G., Social aspirations, magic and witchcraft in Ghana; A social psychological interpretation. In: *The new elites of tropical Africa*, P.C. Lloyd ed., London 1966, pag. 199-211.
- Kimble, D., *A political history of Ghana; The rise of Gold Coast nationalism*, Oxford 1963.
- Köbben, A.J.F., *College over Ashanti*, 1959.
- Lewis, W.A., Education and economic development. In: *Education and Nation-building in Africa*, ed. D.G. Scanlon, 1965.
- Lloyd, P.C. (Ed.), *The new elites of tropical Africa*, London 1966, pag. 1-66.
- Lloyd, P.C., *Africa in social change*, London 1967.

B Tijdschriften

- Caldwell, J.C., Extended family obligations and education; A study of an aspect of demographic transition amongst Ghanaian university students. In: *Population studies*, Vol. 19, 1965, pag. 183-195.
- Clignet, R. en P. Foster., Potential elites in Ghana and Ivory Coast; A preliminary comparison. In: *American Journal of Sociology*, Vol. 70, 1964, pag. 349-362.
- Foster, P., Ethnicity and the schools in Ghana. In: *Comparative Educational Review*, 1962, pag. 127-135.
- Foster, P., Secondary schooling and social mobility in a West African Nation. In: *Sociology of education*, Vol. 37, 1963, pag. 150-171.
- Foster, P., Secondary schoolleavers in Ghana; Expectations and reality. In: *Harvard Educational Review*, Vol. 34, 1964, pag. 537-558.
- Hallet, J.D., The science sixth form in Ghana. In: *West african Journal of Education*, Vol. 9, 1965, pg. 134-137.
- Hurd, G.E. en T.J. Johnson, The supply of scientists in Ghana. In: *West African Journal of Education*, Vol. 9, 1965, pag. 138-141.

Hurd, G.E. en T.J. Johnson, Education and social mobility in Ghana, In: *Sociology of Education*, Vol. 40, nr. 1, 1967 pag. 55-77.

Jahoda, G., Some research problems in African education. In: *Journal of Social Issues*, Vol. 24, 1968, pag. 161-175.

Peil, M., Ghanaian university students; The broadening base. In: *British Journal of Sociology*, Vol. 16, 1965, pag. 19-28.

Wyllie, R.W., The new Ghanaian teacher and his profession. In: *West African Journal of Education*, Oct. 1964, pag. 171-176.

Wyllie, R.W., Ghanaian university students; A research note. In: *British Journal of Sociology*, Vol. 17, 1966, pag. 306 e.v.

Noten

¹ Foster 1962, pag. 128; Foster 1965, pag. 38, 90, 268; Kimble 1963, pag. 61, 125; Lloyd 1966, pag. 47.

² Caldwell 1968, pag. 12 e.v.; Foster 1962, pag. 131; Foster 1963, pag. 151 e.v.; Clignet en Foster 1964, pag. 349 e.v.; Foster 1964, pag. 538, 553; Foster 1965, pag. 181, 196, 256; Hurd en Johnson 1967, pag. 60; Lewis 1965, pag. 203; Lloyd 1966, pag. 19.

³ Bott 1964; Foster 1965, pag. 246 e.v.; Jahoda 1966, pag. 200.

⁴ Foster 1963, pag. 166; Foster 1965, pag. 246 e.v.

⁵ Foster 1965, pag. 258.

⁶ Foster 1962, pag. 132; Foster 1963, pag. 156; Foster 1964, pag. 539; Foster 1965, pag. 191 e.v., 225, 231, 252; Hurd en Johnson 1967, pag. 63; Scanlon 1965, pag. 3.

⁷ Hallet 1965, pag. 134; Hurd en Johnson 1966, pag. 138-141; Hurd en Johnson 1967, pag. 78.

⁸ Foster 1965, pag. 244 e.v.

⁹ Foster en Clignet 1964, pag. 349-362.

¹⁰ C.B.S. 1960, *De toelating*, pag. 31; C.B.S. 1960, *Volkstelling*, pag. 33.

¹¹ Foster 1965, pag. 270.

¹² Hurd en Johnson 1967.

¹³ Foster 1965, pag. 267; Wyllie 1964, pag. 171-176.

¹⁴ Caldwell 1965, pag. 190; Foster 1963, pag. 169; Lloyd 1966, pag. 20.

¹⁵ Jahoda 1968, pag. 167; Lloyd 1966, pag. 25; Peil 1965, pag. 22.

¹⁶ Foster en Clignet 1966, pag. 90; Lloyd 1967, pag. 137.

¹⁷ Foster 1962, pag. 132; Foster 1965, pag. 194, 195, 252.

¹⁸ Hurd en Johnson 1967, pag. 74 e.v.

¹⁹ In de tabellen hebben wij een Selectivity Index berekend (S.I.). Dit geeft weer:

Het percentage van de middelbare scholieren of studenten met vaders werkzaam in een bepaalde beroepsgroep *gedeeld door* het percentage van de totale manlijke beroepsbevolking werkzaam in precies dezelfde beroepsgroep.

²⁰ Met betrekking tot de totale manlijke beroepsbevolking, ingedeeld naar hoger, middel en lager sociaal milieu, waren geen exacte cijfers bekend. De genoemde cijfers zijn een benadering berekend aan de hand van de cijfers genoemd in de *13e Algemene Volkstelling 1960*, deel 10 A blz. 33.

²¹ In 1961 waren er 59 openbare middelbare scholen. Hiervan hadden er 46 een opleiding met vijf klassen. Deze 46 scholen werden door Foster naar leerlingenaantal gegroepeerd. Uit de aldus ontstane categorieën werd een aselechte steekproef van 23 scholen getrokken. De leerlingen hiervan werden in het onderzoek betrokken. In totaal namen aan het onderzoek deel 775 jongens en 188 meisjes (Foster 1965, Appendix A).

²² Hurd en Johnson trokken een steekproef van 460 leerlingen (50%) uit alle 'sixth form'-leerlingen, die in het cursusjaar 1963/1964 de studie aanvingen. De steekproef werd gestratificeerd naar geslacht en landstreek.

Ten aanzien van de studenten werd uitgegaan van de in 1964/1965 ingeschreven 1e-, 2e-, en 3e-jaarsstudenten aan de Universiteit van Ghana. Hieruit werd een steekproef van 291 studenten getrokken door iedere 4e student van de inschrijvingslijst in het onderzoek te betrekken (Hurd en Johnson 1967, pag. 55).

²³ Wyllie deed een onderzoek onder de in 1962/1963 aangekomen studenten aan het U.C.S.E. Van de studenten gaf 67% (172) bruikbare antwoorden ten aanzien van beroep en onderwijsniveau van de vader (Wyllie 1966, pag. 306 e.v.).

²⁴ Met betrekking tot de volkstelling van 1960 valt op te merken, dat deze redelijk goed genoemd mag worden, hoewel de decimalen achter de komma misschien een iets te grote nauwkeurigheid suggereren.

A. F. D. Droogers | Zaïres universitaire reorganisatie: een reuzenzwaai

Congo-Kinshasa, sinds eind oktober Zaïre geheten, is bezig het hoger onderwijs grondig te reorganiseren. De aanleiding hiertoe werd gevormd door de ongeregelheden die begin juni 1971 op de katholieke universiteit Lovanium in Kinshasa plaats hadden. Daar werd herdacht dat drie jaar eerder een aantal studenten het leven liet bij botsingen met politie en leger. De herdenking liep uit op nieuwe onlusten. Voor de regering was dit kennelijk de druppel die de emmer deed overlopen. Zij was in het verleden te vaak geplaagd door studentenonrust. De universiteit werd gesloten en de studenten werden voor twee jaar in het leger opgenomen voor een wapenloze opleiding in burgerzin en discipline. Begin september mochten zij hun studie hervatten, maar zij bleven in militaire dienst. Tien aanstichters van de juni-onlusten werden tot levenslang veroordeeld. De moeilijkheden op Lovanium werden door de officiële berichtgeving in verband gebracht met andere gebeurtenissen in deze periode. Een twintigtal Oosteuropese diplomaten werd uitgewezen, een aantal voormalige rebellen werd berecht op beschuldiging van samenzwering tegen de regering, en de verhouding met de rode overbuur, Congo-Brazzaville, verslechterde.

Tegelijk met de sluiting van Lovanium was besloten tot instelling van een commissie voor de hervorming van het hoger onderwijs. Deze commissie, begin juni aan haar taak begonnen, leverde snel werk. Eind juli organiseerde zij een kongres van Congolese docenten, waar de plannen van de commissie besproken werden. Nog geen week later was een nieuwe wet op het hoger onderwijs getekend. De drie bestaande universiteiten werden opgeheven en vervangen door één Université Nationale du Congo. De fakulteiten werden verdeeld over de drie vroegere universiteiten. Daarbij werd in zekere mate rekening gehouden met karakter en behoeften van het betreffende deel van het land. Er kwam één rektor en voor elke campus een vice-rector. De leeropdrachten werden opnieuw verdeeld en wie niet in een fakulteit geplaatst werd, kreeg een benoeming bij andere vormen van hoger onderwijs. Bij het verdelen van de plaatsen kregen Congolese docenten uiteraard voorrang op hun nog vrij talrijke buitenlandse kollega's. Tevens werd besloten tot hervorming van de leerprogramma's.

De algemene besturen van de drie oude universiteiten werden ontbonden. De minister van onderwijs, tot dan toe slechts lid van deze besturen, werd voorzitter van het algemene bestuur van de nieuwe universiteit, met veto-recht op alle te nemen beslissingen. Vergeleken met de oude situatie betekent de nieuwe opzet een verminderen van de buitenlandse zeggenschap in de universiteitsbesturen. In het nieuwe algemene bestuur hebben slechts vier buitenlanders zitting (twee Belgen, een Amerikaan, en een Fransman, Edgar Faure, die na de meidagen van 1968 minister van onderwijs was). In de dagelijkse besturen, waarin tot nu toe nog wel buitenlanders zaten, zijn nu op één uitzondering na alleen Congolezen benoemd.

Men mag aannemen dat hulpverlenende instanties zich op zijn minst even achter het oor gekrabd hebben bij het vernemen van de reorganisatieplannen. De Amerikaanse regering had bij voorbeeld zojuist een nieuw gebouw voor de landbouw-

fakulteit van Lovanium in Kinshasa overgedragen. In de nieuwe opzet is de agronomie echter aan Kisangani toegewezen. Toch mag men aannemen dat buitenlandse donors niet ongevoelig waren voor de winst aan efficiëntie.

Hoe onverwacht ingrijpend de nieuwe maatregelen ook waren, voor een ieder was het duidelijk dat er veranderingen op til waren. Een aantal gebeurtenissen in de afgelopen jaren was al symptomatisch geweest voor het versterken van de overheidsinvloed.

Zoals in andere sectoren van de samenleving was bijvoorbeeld ook in de universiteit de invloed van de partij steeds meer versterkt. Congo kent één politieke partij, Mouvement Populaire de la Révolution (MPR). De belangrijkste beslissingen worden op het ogenblik in het partijbestuur genomen en niet in de regering. Sinds kort is zelfs het leger in de partij geïntegreerd. Binnen de universiteiten waren de organisaties van docenten en studenten in 1969 omgezet in secties van de partij.

Verder had de regering het recht op belangrijke benoemingen binnen de universiteiten aan zich getrokken. Recent werd veel gesproken over het principe van de 'unité de commandement', hetgeen inhield dat Mobutu's leiderschap ten voorbeeld werd gesteld aan lagere goden in de Congolese samenleving. Voor de universiteiten betekende dit dat de macht van de rector versterkt werd. De universiteit moet bestuurd worden zoals het land geregeerd wordt.

De universiteit in Kinsangani had enkele maanden voor de bekendmaking van de hervorming meegemaakt dat de ministerraad tijd besteedde aan een nogal onbelangrijk konflikt tussen een docent en een groep studenten, dat uitgroeide tot een studentenstaking. Twee onderministers werden naar Kisangani gestuurd om de zaak uit te zoeken. De universiteit werd gesloten en de studenten moesten zich opnieuw in laten schrijven, waarbij zij een loyaliteitsverklaring moesten ondertekenen.

Deze wat fors uitgevallen reactie was symptomatisch. De studenten vormden één van de weinige machtsfactoren die Mobutu niet geheel in de hand had. De nieuwe organisatie zal dan ook mede ten doel hebben de studentenmassa beter te beheersen en haar bovendien dienstbaar te maken aan Mobutu's politieke doeleinden.

Slechts éénmaal in het jongste verleden had men van regeringszijde een discussie willen aangaan over inspraak. In het voorjaar van 1969 had, op initiatief van de toenmalige minister van onderwijs, een samenspreking plaats tussen vertegenwoordigers van alle lagen van de universiteiten, waarbij medeverantwoordelijkheid het parool was. Maar kort na deze bijeenkomst werd de betrokken minister vervangen en van het opgestelde handvest werd niets meer vernomen. Er was kennelijk een vergissing begaan.

Naast het vergroten van de invloed van de overheid versterkt de reorganisatie nog een andere tendens van de laatste jaren, de congolisering van de universitaire staven. Door samenvoeging van de fakulteiten is het mogelijk geworden buitenlands personeel uit te sparen. De drang tot congolisering zal aan de hervorming niet vreemd zijn geweest.

Verder zal rationalisatie van het hoger onderwijs ook een argument zijn geweest voor de nieuwe opzet. Hoewel het nieuwe academisch jaar met een kostbare vertraging begint, als gevolg van de monsterverhuizing die de veranderingen met zich

brengen, is toch op den duur een kostenbesparing te verwachten. Het was in feite een luxe om er drie universiteiten op na te houden. Niettemin kan men zich afvragen of in de nieuwe universiteit het interdisciplinaire werk niet danig in de knel komt. Tenzij de programma's veranderen, zal men genoodzaakt blijven om bepaalde kolleges op drie plaatsen tegelijk te geven. In de tot nu toe gevolgde opzet zijn de eerste jaren namelijk algemeen gehouden. Het kongres van Congolese docenten adviseerde tot specialisatie vanaf het eerste jaar, maar het is nog niet bekend of dit advies is overgenomen. Hoe dan ook, als men zich te zijner tijd de weelde van meer onderzoek zal kunnen permitteren, zal een groter behoefte aan interfakultair samenwerken zich zeker doen gevoelen.

Behalve om overheidskontrolle, congolisering en rationalisatie gaat het er bij de nieuwe maatregelen ook om een erfstuk op te doeken dat in de huidige situatie niet meer gewaardeerd werd. Hoe was het land aan drie universiteiten gekomen?

Nadat het Belgische bestuur zich jarenlang vooral had bezig gehouden met de basis van de onderwijspyramide, nam het in de jaren vijftig initiatieven voor het hoger onderwijs. In 1954 opende in Kinshasa (toen nog Léopoldville) Lovanium haar poorten. Deze universiteit werd begeleid door de katholieke universiteit van Leuven. In hetzelfde jaar maakte de katholieke regering in België plaats voor een liberaal-socialistische koalitie. Deze nieuwe regering nam het besluit een staats-universiteit te openen in het toenmalige Elisabethville (nu Lubumbashi). Deze Université Officielle du Congo (UOC) ondervond vooral steun van de niet-konfessionele universiteiten van Brussel, Luik en Gent. In 1956 werden de eerste kolleges gegeven. Nog niet zo lang geleden schreef een Congolese vice-rector dat Lovanium en UOC in feite dependances waren van Belgische universiteiten.¹

De derde universiteit, Université Libre du Congo (ULC), dateert van na de onafhankelijkheid en werd in 1963 door de protestantse raad van kerken gesticht. Kinsangani (ex-Stanleyville) werd de vestigingsplaats, deels om secessionisten een argument uit handen te nemen, deels omdat op deze wijze de drie universiteitssteden een driehoek vormden die een groot deel van het land bestreek. Het was typerend voor de verhouding van katholieken en protestanten dat het kwam tot de oprichting van een aparte universiteit. De geschiedenis van de kerstening van Congo vertoont een nogal konfliktrijke verhouding van zending en missie, waarvan in de loop van de tijd de scherpe kantjes wat werden afgeslepen, maar die toch nog leidde tot de oprichting van een aparte protestantse universiteit.²

Toen de regering besloot tot dekonfessionalisering van de beide christelijke universiteiten, zal haar besluit vergemakkelijkt zijn door de omstandigheid dat niet direkt duidelijk was wat dat christelijke inhield. Er was in ieder geval geen communis opinio over. Ieder die dat wilde, trachtte op eigen wijze gestalte te geven aan het christelijke karakter van de universiteit. De studenten kwamen zeker niet alleen uit het betrokken katholieke of protestantse volksdeel. Ook van de docenten kon men niet zeggen dat hun godsdienstige overtuiging een rol speelde bij de rekrutering. Een deel van de hulp werd weliswaar verkregen van de buitenlandse achterban, beide universiteiten hadden een theologische fakulteit, en in de besturen waren katholieken of protestanten goed vertegenwoordigd, maar daar hield het wel mee op.

Dat de regering, tegen de raad van het docentenkongres in, zo'n opmerkelijke haast aan de dag legde bij de uitvoering van de maatregelen zal voor een niet gering deel zijn ingegeven door de wens de kerkelijke instanties voor een voldongen feit te stellen. Als pleister op de wonde werd een Congolese bisschop tot rektor benoemd en werden de theologische fakulteiten ongemoeid gelaten. De termen dekonfessionalisering en nationalisatie werden in de officiële berichtgeving zorgvuldig vermeden.

Deze onderwijshervorming vergrootte de organisatorische onafhankelijkheid. De weg is vrij voor een wezenlijker onafhankelijkheid. Elf jaar van haar bestaan heeft het land nodig gehad om ook het universitaire stelsel te dekoloniseren. Toch wordt dit niet bereikt met een nieuwe wetgeving alleen. Ook de tot nu toe gevolgde didaktiek van het hoger onderwijs zal op de helling moeten.

De student loopt namelijk het risico een ondermaatse opleiding te krijgen. Het gaat hierbij niet zo zeer om het feit dat hij pas laat tot specialisatie op zijn eigenlijke vak komt. Ashby formuleerde de rol van de afrikaanse universiteiten als volgt: 'Africa's prime need from its universities is for the broadly educated citizen capable of manning the civil service and the schools, and for general practitioners in the professions, rather than for research-minded specialists. . .'³ en hij citeert met kennelijke instemming: 'A standard of education is high enough when it can adequately serve the needs of the community for which it is designed.'⁴ Toevallig blijkt een van oorsprong Belgisch systeem ook aan Congo's behoeften te beantwoorden. De aanbeveling van het docentenkongres om vanaf het eerste jaar te specialiseren, is dus misschien niet zo gelukkig geweest. Het zou beter zijn de opleiding te verlengen en bovendien de kwaliteit van het middelbaar onderwijs te verbeteren.

Ernstig lijkt mij daarentegen wel dat de studenten het tot nu toe vooral moeten hebben van hoorkolleges. Pas in het vierde jaar, als zij hun 'mémoire de licence' moeten schrijven, worden de meeste studenten gedwongen tot literatuurstudie. De docenten hebben daarom iets weg van wijze uilen die zorgvuldig voorgekauwde stof met mondjesmaat aan hun hongerig kroost presenteren. Daarbij komt dat niet weinig studenten slecht middelbaar onderwijs hebben ontvangen en bovendien een neiging hebben tot uit het hoofd leren, zonder steeds te begrijpen waar het om gaat. Dit leidt tot het verschijnsel dat vooral kennis wordt overgedragen en dat een niet gering aantal studenten onvoldoende tot onafhankelijk nadenken wordt gestimuleerd. Ik laat de kansen voor succesvolle voortgezette studie in Europa of Amerika nu maar buiten beschouwing. Maar zelfs als de student een werkkring in Zaïre vindt, kan men niet altijd garanderen dat hij zijn werk aan kan.

Zou hij mede belast zijn met de opbouw van een eigen universitair stelsel en daarvoor ondanks of dankzij zijn opleiding eigenlijk niet kapabel zijn, dan is het gevaar niet denkbeeldig dat men in een vicieuze cirkel terecht komt. Retoriek en doen alsof kunnen dan niet verhelen dat het in werkelijkheid nog ontbreekt aan wetenschappelijke volwassenheid en dat men zich zelf overschat. Een bijkomende omstandigheid is dat, door het gebrek aan kader, jonge onervaren academici met grote verantwoordelijkheden worden opgezadeld. Het prestige en onevenredig ho-

ge salaris van universitair geschoolden maakt de verleiding groot zich 'arrivé' te voelen en onvatbaar te worden voor kritiek.

Juist omdat de reorganisatie bejubeld werd als een gelegenheid om een afrikaanse stijl te vinden, is het van groot belang dat voldoende kapabel kader beschikbaar is. Het is niet eenvoudig om deze kulturele reuzenzwaai te maken in een land waar de universitaire traditie nog geen twintig jaar oud is. Het gaat erom een van oorsprong westerse rol met overtuiging en op een eigen wijze te vervullen. Als men de te vervullen rol eigenlijk niet aan kan, ligt gemakkelijk imiteren of variëren van westerse voorbeelden voor de hand.

De westerse waarnemer die in aanraking komt met leidinggevende Congolezen van het hierboven beschreven onbekwame type, is geneigd een hard en superieur oordeel te vellen. Hij zou bovendien liever, zoals de Belgen tot kort voor 1960, meer geduld willen betrachten als het gaat om ingrijpende veranderingen. Zijn prognose over de kans van slagen van deze universitaire hervorming zal wellicht nogal zwartgallig uitvallen. Toch moet men bedenken dat het wel eens bij de stijl van het land zou kunnen horen om op korte termijn veel te willen realiseren. En al is het met vallen en opstaan, uiteindelijk wordt er toch iets gerealiseerd. Onvoorbereid onafhankelijk geworden, is Zaïre een decennium later een land dat economisch en politiek meetelt in Afrika. Die ontwikkeling is niet probleemloos geweest. Het is te hopen dat een eigen universitaire stijl gemakkelijker verworven wordt.

Noten

¹ J.-F. Koli, *The Africanization of African Universities*, IUS *Journal of the Democratization and Reform of Education* (Praag), 1969, p. 4.

² Ruth Slade Reardon, *Catholics and Protestants in the Congo*. In: C.G. Baëta (Ed.), *Christianity in Tropical Africa* (Oxford University Press, London 1968), p.83-100.

³ Eric Ashby, *African Universities and Western Tradition*, Cambridge Mass. 1964, p. 61.

⁴ *Ibidem*, p. 46.

De Verklaring van Mogadisjoe

De zevende topconferentie van Oost- en Centraalafrikaanse staten — de eerste dateert van 1966, in 1967 kwam men twee maal bijeen — werd op 18 en 19 oktober in Mogadisjoe gehouden en hield zich voornamelijk met zuidelijk Afrika bezig (zie de Kroniek in dit nr.). Op de bijeenkomst van 1969 in Lusaka had de conferentie echter ook een vijftal commissies ingesteld, die voor deze vergadering verslagen zouden opstellen. De commissie van landbouw was evenwel wegens gebrek aan belangstelling weer uiteengegaan, die voor handel en 'menselijke hulpbronnen' (human resources) waren niet aan vergaderen toegekomen. Alleen de commissies voor industrie en vervoer hadden stukken ingediend, wat voor de conferentie voldoende was om nauwere samenwerking na te blijven streven. Er kwamen vier subcommissies bij, die op luchtvaart, scheepvaart, riviervaart, posterijen en telecommunicatie gaan studeren, welke studies gecoördineerd zullen worden door respectievelijk Kenia, Tanzania, Zaïre en Soedan.

Over een mogelijke multi-nationale luchtvaartmaatschappij verwacht de conferentie een rapport van de OAU en de ECA voor de volgende voorbereidende ministersconferentie in juli 1972. De lidstaten werden aangespoord hun vliegtuigen niet meer overzee maar in de technisch goed uitgeruste werkplaatsen in Afrika te laten onderhouden en reviseren. Zij zouden ook, om dubbele uitgaven weg te werken, hun toestellen en grondorganisaties, tot en met die voor publiciteit toe, gemeenschappelijk moeten gebruiken. Een soepel tariefbeleid, aansporingen Afrikaanse toestellen te gebruiken en verzachting van zowel visa-vereisten als andere reisbeperkende maatregelen moeten het luchtvervoer van gewone passagiers en toeristen stimuleren.

Aan het secretariaat van de OAU werd verzocht met hulp van en in overleg met de ECA en de Internationale Telecommunicatie-Unie (ITU) een ontwerp op te stellen voor een Afrikaanse Telecommunicatie-Unie. Het ontwerp zou eerst aan alle OAU-leden rondgezonden worden en daarna bestudeerd door bovengenoemde subcommissie voor posterijen en telecommunicatie, alvorens te worden toegezonden aan de volgende ministersconferentie. Tenslotte werden alle lidstaten ook verzocht aan de in februari/maart 1972 in Nairobi te houden Afrikaanse Jaarbeurs deel te nemen.

Belangrijke politieke beslissingen waren ook nog de toelating van Gaboen en Equatoriaal-Afrika als nieuwe leden en van Egypte, Algerije, Guinee en de door de OAU erkende bevrijdingsbewegingen als waarnemers. In juli 1972 vergadert de conferentie in Dar es Salaam. De conferentie nam behalve de Verklaring van Mogadisjoe ook een 'verklaring over agressie jegens Zambia' aan, waarin Zambia alle materiële en andere steun werd toegezegd in geval van een beroep op de medeleden, en waarin de leden van de Veiligheidsraad om hun negatieve houding veroordeeld werden.

Hieronder geven wij de tekst van de Verklaring van Mogadisjoe, die een vervolg wil zijn op het Manifest van Loesaka (tekst in KvA 1969/4).

Mogadiscio declaration (OAU-document ST/2/ECAS/VII)

1. At the 6th Ordinary Session of the Heads of State and Government of the Organization of African Unity, the leaders of independent Africa adopted the Lusaka Manifesto. The Manifesto which was prepared by the Conference of the Heads of State and Government of East and Central Africa and adopted at Lusaka on April 16, 1969 made known to the world the position of the independent African States on the racialist policy of Apartheid practised by the Government of the Republic of South Africa.

2. The leaders of independent Africa intended, through the Lusaka Manifesto, to dispel any misunderstanding by the international Community of Africa's reasons for its united opposition to the racialist policies of the governments of southern Africa. It was also intended to reaffirm their conviction of the equality of all men and of their inalienable right to human dignity and respect without regard to colour, race, religion or sex.

3. The Lusaka Manifesto was presented to the United Nations Organization at the twenty-fourth Session of the General Assembly by the President of the Federal Republic of Cameroon, H.E. Ahmadou Ahidjo as Chairman of the Organization of African Unity. After its discussion and debate it was adopted and made a United Nations document. The voting at the United Nations was overwhelmingly in favour of the document with only South Africa and Portugal voting against. In other words, out of one hundred and twenty-six members of the United Nations there were only the two countries whose policies were under scrutiny and attack who opposed the contents of the Lusaka Manifesto.

4. Having defined the objectives of liberations of southern Africa, the leaders of independent Africa made it known to the whole world — and in particular the Republic of South Africa and Portugal — that there could be no compromise or concession made about the freedom, dignity and respect of the oppressed peoples of southern Africa. Consequently, the only alternative left to Africa is to use all means available to them to change the abominable and hateful policies of apartheid, colonialism and racialism.

5. For the Portuguese colonialist government and for the minority racist governments of South Africa and Rhodesia there was also a choice to be made; to abandon their colonialist and racist philosophy and to negotiate other questions related to the political, economic and social well being of the populations of those countries or to maintain the status quo and thereby breed eventual large scale violence and wanton destruction of lives and property. The possibility of independent Africa's participation in a peaceful solution of the problem of southern Africa also depended on the way in which the governments of South Africa and Portugal would have treated the Lusaka Manifesto, for, as the African leaders said then: 'As long as a peaceful evolution is hindered by the men who are in power in southern Africa we have no choice but to give to the peoples of these territories all the support that we can muster in their struggle against their oppressors.'

6. After the adoption by the international community of the Lusaka Manifesto the South African government began its so-called 'outward looking policy', the result of which has been the opinion held by a small group of some African leaders that dialogue with South Africa is the way of assisting the oppressed people in that country to liberate themselves. The 'outward looking policy', however, should not fool anyone about South Africa's intentions. Indeed Vorster has time and again told the South African white population that his policy in no way whatsoever deviates from the official Apartheid policy. Vorster's so-called policy of friendship with independent Africa has been motivated by his government's growing isolation in the whole world and the necessity therefore to want to change that situation without, however, removing the cause for that isolation. With promises of aid or with the threat of 'hitting' them 'so hard that they will never forget it' Vorster is using blackmail to divide the African States. While the South African government rejected and continues to reject the idea of dialogue with the African people in South Africa, the African governments should not have been deceived about the real reasons for the outward looking policy of Pretoria.

7. In the territories under Portuguese colonialist domination the wars of national liberation have continued to expand. The African people in Guinea Bissau, Mozambique and Angola have won many and important victories against a more ruthless enemy with a vastly expanded war programme. Indeed the victories of the national liberation movements in the three countries have led to vast areas being completely liberated from Portuguese colonial authority in whose places people's governments have been set up. In response to these victories, Portuguese colonialism has increased the use of napalm, of defoliants and other chemical and gaseous substances in its war which have resulted in more deaths, and greater need of the liberation movements for assistance of all kinds which in turn they must bring to the populations who will increasingly depend on them.

8. In Mozambique, the Portuguese colonialists with the assistance and participation of other imperialist countries are frantically going ahead with the construction of the Cabora Bassa Dam. This dam whose objective is eventually to make it possible to settle one million white emigrants from Europe and to provide power to the racists in southern Africa is opposed by all freedom loving peoples of the world as evidenced by the withdrawal from participation in the financing and constructing of the dam by several European firms and banks or the refusal by their governments to guarantee their investments in the Cabora Bassa Dam project. The front for the Liberation of Mozambique has opened and carried out successful operations against the construction site of this dam in Tete province.

9. The struggle against Portuguese colonialism in Guinea Bissau in Mozambique and in Angola is winning great victories and the Conference of East and Central African States takes pride in these victories as our own and warmly congratulates the national liberation movements in those areas for these victories. The gallant people of French Somaliland are also with their brothers and sisters in countries under foreign domination, struggling for their freedom and independence.

10. In Rhodesia, the situation has deteriorated. The British government is currently engaged in yet more talks about a solution which does not have as its basis independence based on majority rule. The Conference of East and Central African States condemns from the very outset any solution of the Rhodesian problem which contradicts or in any way changes the principle of NIBMAR.

11. We, the leaders of the African independent States of East and Central Africa have reviewed the situation with regard to the question of Decolonization of southern Africa. We have noted with regret the concerted support given by some NATO countries to South Africa and Portugal in their wars of suppression of the peoples of southern Africa and Guinea Bissau. This assistance in military, economic and other forms is extremely important in the execution of the vicious wars being waged against the peoples in the territories under consideration. It is, therefore, a hostile act against the African people as a whole and in particular the states and people of this region who, by their proximity to the areas under colonialist and minority domination have, on numerous occasions in the past, been victims of military and other forms of aggression.

12. We, the leaders of East and Central Africa have also examined the question relating to the establishment of diplomatic and other relations by some of its members with South Africa and Portugal contrary to the OAU and United Nations Resolutions. We, in particular, have examined the implications of the visit by one of the Heads of State, Member of the Conference to South Africa and to Mozambique and of the exchange of visits between South Africa and some other members of the OAU.

13. We, the leaders of East and Central African States, therefore, do declare at this meeting in Mogadiscio that there is no way left to the liberation of southern Africa except armed struggle to which we already give and will increasingly continue to give our fullest support; that the policy of dialogue advanced by a small group of African leaders which has already been rejected by the OAU is again rejected because it is a play to hoodwink the African people. The policy of dialogue as has been stated by member States of the OAU individually must start with the peoples of the countries of southern Africa to be of any meaning and consequence to Africa. We condemn the African countries which in establishing diplomatic and other relations with South Africa and Portugal have betrayed the African freedom struggle. We, therefore, strongly urge to break off these relations and to desist from any action which would make their membership in this Conference incompatible with its aspirations.

14. We, the leaders of East and Central African States strongly condemn all forms of colonialism, neo-colonialism and imperialism anywhere in the African Continent and particularly in South Africa, Rhodesia, Namibia, Mozambique, Angola, Guinea Bissau, French Somaliland, Comoro Islands and the so-called Spanish Sahara. We also condemn those monopolies and firms which have continued to give financial aid and support to South Africa and Portugal and in this respect urge the OAU in co-operation with the East and Central African States, to study the

activities of those monopolies and firms which are at present engaged in southern Africa and in independent African States with a view to sanctioning them. We, the leaders of East and Central African States, reaffirm our support of the resolution and declaration made by the OAU Council of Ministers and the Summit Conference at Addis Ababa in June 1971. We condemn the governments, organizations and individuals that assist the mercenaries in their activities against the independent African States.

15. We also condemn, without reservation, those imperialist NATO powers which continue to assist South Africa and Portugal in their wars against the peoples of southern Africa.

16. We whole-heartedly support the just struggles of the oppressed African people under colonial and racist domination. We have resolved to increase our assistance, both material, diplomatic and moral to the national liberation movement in accordance with the UN and OAU Resolutions until final victory is achieved.

17. We, the leaders of East and Central African States also appeal to the international community to take urgent and strong measures towards the liquidation of all forms of colonial operation and to uphold the fundamental principles of self-determination and the inherent rights of all peoples to freedom and liberty in accordance with the United Nations Declaration on granting independence to people under colonial rule and the principles enshrined in the OAU Charter.

Over de kleurlingen in Zuid-Afrika

Het is al meer gezegd: het kleurlingenbeleid is de Achillespees van de Nasionale Party in Zuid-Afrika. De Afrikaners die de kleurling niet als drager van een vreemde kultuur kunnen zien en zij die de kleurling geen gelijke rechten willen geven, stonden en staan tegenover elkaar. De laatsten zijn politiek nog in de meerderheid, maar aan die meerderheid knaagt weer een minderheid die de kleurling niet minder apart wil laten zijn dan de Afrikaan en hem dus ook een eigen gebied wil toekennen, wat de meerderheid met de principiële tegenstanders onpractisch noemt. Geregeld treden de tegenstellingen aan de dag, maar inmiddels is ook voor de kleurlingen in 1956 een begin gemaakt met apartheid — nu 'parallele ontwikkeling' geheten — door hen van de gemeenschappelijke kiezerslijst in Kaapland af te voeren en heeft dit proces voorlopig een formeel eindpunt gekregen met de installatie van de Vertegenwoordigende Kleurlingraad in 1969. Op de verwijdering van de kiezerslijst volgde immers toch verwijdering uit bepaalde woonbuurten die nog steeds voortgang vindt, terwijl de regering op de mede daardoor niet aflatende aandrang van opposanten die haring of kuit willen hebben antwoordt met: later.

In mei had de Federale Raad van de Nasionale Party nogmaals het partijstandpunt omschreven en nu reageerden de tegenstanders scherper dan ooit. In het noorden stelden 29 academici een verklaring op waarin zij voor de kleurling vol-

waardig burgerschap eisten en die zij aan de pers toezonden. Het zuiden bleef niet achter; behalve academici ondertekenden daar echter ook vele anderen, 109 in totaal, een soortgelijke, kortere verklaring waar zij dezelfde publiciteit aan gaven.

Omdat de kardinale punten er zo duidelijk in geformuleerd worden, laten wij hieronder de drie genoemde verklaringen volgen. In het gehalte van deze tegenstand zou men een bewijs temeer kunnen zien voor de hypothese van Albert Memmi over profijt van en verzet tegen totale overheersing. (Zie de tweede boekbespreking in dit nummer.)

pae

A Besluit van de Federale Raad van de Nasionale Party, op 27 mei 1971 met algemene stemmen aanvaard. (Ontleend aan *Skietgoed* 1970/71 Nr. 7, 24 juni 1971.)

In die lig van voortdurende wanvoorstellings en verdagmaking deur vyandiggesinde instansies oor die N.P. se Kleurlingbeleid, ag die Federale Raad dit nodig om by herhaling te verklaar dat die N.P. se verhoudingsbeleid in verband met Kleurlinge gevestig is op die beginsel van parallelle ontwikkeling, en dat die toekoms van die Kleurling nie op die patroon van die Bantoe-volke gesoek word nie.

Die N.P. glo dat die Kleurlinge as 'n afsonderlike gemeenskap slegs op die pad van parallelle ontwikkeling hul eie identiteit behoorlik sal kan handhaaf en ontwikkel en uitleef en sodoende hul regmatige en menswaardige plek in die Republiek van Suid-Afrika sal kan inneem.

Derhalve onderskryf die Federale Raad van die Nasionale Party heelhartig die Regering se standpunt oor Kleurlingbeleid, soos uiteengesit in 'n verklaring, op gesag van die Kabinet, deur Sy Edele J.J. Loots, Minister van Kleurlingsake, op 4 Desember 1970, t.w. dat:

(a) Die Nasionale Party enige beleid of gebrek aan beleid wat mag lei tot integrasie, op welke basis ookal, tussen Blankes en Kleurlinge verwerp, omdat dit alleen kan lei tot onnodige ernstige wrywing tussen Blankes en Kleurlinge en die verwaarlosing van die Kleurlingbevolking, soos die verlede bewys het.

(b) Die Nasionale Party die gedagte van 'n eie tuisland vir die Kleurlinge as onprakties en onuitvoerbaar beskou omdat daar nie so 'n historiese grondgebied beskikbaar is nie en omdat die vordering met die beleid van eie dorps- en landelike gebiede vir Kleurlinge, versprei oor groot dele van die Republiek, nie sonder ernstige ontwrigting en onreg kan verander word nie.

Voorts onderskryf die Federale Raad die volgende praktiese beleidsrigtings van die Regering ten opsigte van die Kleurlingbevolking:

1 Die Verteenwoordigende Kleurlingraad, saamgestel uit onder meer verteenwoordigers van Kleurlingkiesafdelings oor die hele oppervlakte van Suid-Afrika, vorm die wetgewende gesag vir alle uitsluitlike Kleurlingaangeleenthede reeds aan hom opgedra en wat moontlik nog aan hom opgedra sal word. Sy Uitvoerende Bestuur vorm die uitvoerende gesag ten opsigte van die Kleurlinge in hierdie verband. Die Verteenwoordigende Raad vorm al meer die oorhoofse gesag oor die gestigte dorp- en landelike gebiede vir Kleurlinge.

2 Die skakeling tussen die Blanke Parlement en die v.k.r. sal geskied by wyse van ontmoetings tussen die Eerste Minister en die Uitvoerende Bestuur van die v.k., ten minste een keer per jaar of meer indien nodig en aangevul met gereelde samesprekings tussen die u.b. en die Minister en Adjunk-minister van Kleurlingsake en ander Ministers soos versoek.

Dit word aanvaar dat hierdie skakeling op die hoogste vlak tussen die Blanke Parlement en die Kleurlingraad van tyd tot tyd hersien kan word soos omstandighede in die toekoms die nodige veranderinge verg.

3 Plaaslike besture vir Kleurlingdorpe word geleidelik en na gelang van omstandighede ingestel en sal benewens die Verteenwoordigende Kleurlingraad ook met Blanke plaaslike besture moet skakel.

Die hele bestuurstelsel, soos dit ontwikkel, veronderstel veelvuldige deurlopende skakeling tussen Kleurling- en Blanke owerhede, vanaf die Kleurlingraad en sy organe, met die plaaslike owerhede, provinsiale owerhede en die Regering van die Republiek.

Die Federale Raad glo dat langs hierdie weg kan die Kleurlingbevolking wat reeds oor hul eie stedelike-, dorps- en landelike gebiede beskik — gebiede waarin die Kleurlinge volle eiendomsreg kan verkry en waar hulle dus ook kan voel dat hulle in Suid-Afrikaanse bodem geanker is — hulle met Regeringsleiding en uit eie kragte ten volle ontwikkel op onderwys-, ekonomiese, maatskaplike en bestuursvlak. In hierdie vorme ontwikkel die Kleurling 'n eie menswaardige gemeenskapslewe.

4 Die n.p. beywer hom daarvoor dat die Kleurling deur die owerheid gehelp moet word om homself alhoemeer self te kan help, aangezien dit deur die geskiedenis bewys is as die aangewese manier waarop 'n gemeenskap 'n gesonde trots kan ontwikkel wat so 'n onmisbare faktor vir sy eie vooruitgang en geluk is.

5 Met hierdie gesindheid sal die Kleurling gehelp word om sy arbeid meer produktief te maak sonder om Blankes met sy arbeidsaanwending te verdring, aangesien so 'n ontwikkeling Blank-Kleurling-verhoudinge kan benadeel. Daarby word die beginsel van behoorlike vergoeding van dienste na waarde, aanvaar, met inagneming van die historiese omstandighede en die finansiële vermoë van die land.

6 Die n.p. glo dus dat alleen op die pad van parallelle ontwikkeling daar vir die Kleurling 'n versekerde toekoms is.

Daar is soveel op hierdie pad te doen dat almal wat dit goed bedoel met behoorlike verhoudinge tussen Blankes en Kleurlinge 'n leeftyd se werk het om te verrig. Oorspronklike praktiese denke op hierdie weg sal 'n positiewe bydrae tot groeiende beter gesindhede lewer, asook vir die natuurlike organiese ontplooiing van hierdie beleid van parallelle ontwikkeling.

B Op 30 juli 1971 door academici in het noorden aan de pers toegezonden verklaring. (Ontvangen door vriendelijke bemiddeling van *Die Burger*.)

Die ondertekenaars van hierdie stuk verteenwoordig 'n aantal Afrikaanssprekendes van Pretoria en die Rand wat oor die afgelope maande informeel in gesprek ver-

keer het oor die politieke toekoms van die Kleurlingbevolking. Ons besinning het uiteindelik uitgekristalliseer in die meegaande stuk wat hopelik aanleiding sal gee tot verdere bestudering van hierdie groot saak.

Die toekoms van die kleurlingbevolking

Die plek van die Kleurlingbevolking in die maatskaplike, ekonomiese en politieke bestel in Suid-Afrika het 'n dringende vraagstuk geword, vir die hantering waarvan die Afrikaner die vernaamste verantwoordelikheid dra. Dit is so omdat veral die Afrikaner deur taal en godsdiens in 'n besondere verhouding tot die Kleurling staan en omdat 'n hoofsaaklik Afrikaner-regering aan bewind is.

In die besef van ons verantwoordelikheid as Afrikaners doen ons derhalwe die volgende verklaring ten einde uitdrukking te gee aan 'n sienswyse wat nie langer oor die hoof gesien behoort te word nie.

Die Eerste Minister en ook die Federale Raad van die Nasionale Party het die amptelike beleid kort gelede omskryf as een van 'parallele ontwikkeling' in een geografiese gebied, maar met behoud van 'n maksimum van gedwonge skeiding op alle moontlike lewensterreine, en met in die vooruitsig 'veelvuldige deurlopende skakeling' tussen Blanke en Bruin owerhede, waardeur die noodsaaklike interaksie gekanaliseer kan word. Tereg, en met ons volle ondersteuning, word die gedagte van 'n tuisland verwerp, nou en vir die toekoms. Hierteenoor word in die amptelike beleid 'integrasie' in al sy vorme ewe beslis afgewys.

Ons wens te verklaar dat vir sover sodanige beleid permanente politieke segregasie van die Kleurling inhou en 'n plafon op sy politieke ontwikkeling plaas, ons dit nie kan onderskryf nie. Ons eie standpunt berus op die openhartige erkenning van die feit dat daar op die lange duur geen middeweg bestaan tussen 'n tuislandbeleid en politieke integrasie nie. Die beleid van parallelle ontwikkeling is 'n tussenstadium wat algaande tot nouer politieke assosiasie tussen Blank en Gekleurd en uiteindelik tot politieke integrasie moet lei.

Dit is vir ons duidelik dat 'n beleid wat daarop gerig is om by die Kleurlingbevolking 'n eie nasionalisme te bevorder terwyl dit tegelyk erken dat 'n eie land vir hulle onmoontlik is, onvermydelik die kanse op groepskonflik tussen Blank en Kleurling moet verhoog en vreedsame naasbestaan moet bedreig.

In die lig van —

- (i) die ontstaansgeskiedenis van die Blanke en Kleurlinggemeenskappe in ons land;
 - (ii) die feit dat die Kleurlingbevolking histories, kultureel, ekonomies en maatskaplik nog altyd ten nouste aan die Blanke gemeenskapslewe verbonde was; en
 - (iii) die feit dat veelvolkigheid en afsonderlike ontwikkeling alleen op grond daarvan moreel geregverdig kan word,
- is die gevolgtrekking dat die Kleurlingbevolking aanvaar moet word as 'n volwaardige element van die Westerse samelewing in Suid-Afrika.

Ons sien volwaardige Suid-Afrikaanse burgerskap as die toekoms vir die Kleurling. Dit sluit nie uit dat hy op groepsbasis en deur sy eie mense in bestuursliggame

van die laagste tot die hoogste vlak verteenwoordig kan word nie. Daar bestaan trouwens aanduidings dat die geleidelike politieke integrasie van die Kleurlinge geruime tyd op 'n groepsbasis gereël sal word. Die mate van sosiale kontak wat eventueel tussen Blank en Kleurling ontwikkel, sal 'n saak van iedereen se persoonlike vrye keuse wees. Ons verwerp elke gedagte van gedwonge maatskaplike integrasie. Volwaardige burgerskap vir die Kleurlinge beteken nie die outomatiese verdwyning van afsonderlike woongebiede en opvoedingsinrigtings nie. Fasiliteite verbind aan openbare dienste en vermaaklikheidsplekke sal egter geleidelik deur Blank en Kleurling op 'n ongedifferensieerde grondslag benut moet kan word.

Ons is daarvan oortuig dat voortgesette eerbiediging van blote kleurvooroordeel onregverdigbaar* is in die lig van die beskawingswaardes wat ons in Suid-Afrika met die res van die Westerse wêreld deel. So 'n diskriminasie net op grond van huidkleur is ook vir ons op morele gronde onaanneemlik en uit staatkundige oogpunt onwys.

Ons doen 'n beroep op alle Suid-Afrikanners om oor die uiteindelijke verwesenliking van volle Kleurlingburgerskap te besin. Dit is ook ons oortuiging dat geen toekomsreëling van die politieke posisie van die Kleurlinge sonder oorlegpleging met hulle oorweeg mag word nie.

30 Julie 1971 Pretoria

[Volgen de namen van 29 docenten van de universiteiten van Zuid-Afrika (23), Witwatersrand (4) en Pretoria (2).]

C Enige dagen later in het zuiden opgestelde verklaring ondertekend door 109 academici (van de universiteiten van Stellenbosch en Kaapstad), boeren, schrijvers en anderen, als gepubliceerd in *Die Burger* van 5 en 6 augustus 1971, welk laatste nr. ook de namen geeft.

Na aanleiding van die jongste verwikkelinge in verband met die toekomsposisie van die Kleurlingbevolking wil ondergetekendes dit als hul oortuiging uitspreek: (1) Dat die huidige politieke bestel vir die Kleurlinge nie vir sy volledige politieke ontplooiing en deelname voorsiening kan maak nie aangesien o.m. twee soewereine Parlemente binne dieselfde staatsverband onprakties en in beginsel 'n teenstrydigheid is; en (2) dat as vanselfsprekend aanvaar moet word dat die Kleurling-bevolking geregtig is op gelyke en volwaardige burgerskap.

Ons wens derhalwe die verklaring wat verlede week deur 'n aantal persone in Pretoria uitgereik is, in beginsel te steun, en doen hiermee 'n beroep dat dringende aandag gegee word aan die vraag na hoe die beginsel van gelykwaardige en volle burgerskap in die praktiese politiek geïmplementeer kan word.

Ons wens ook om by te voeg dat bostaande in geen verband hoegenaamd staan met enige politieke party nie. Die opstel van die verklaring was spontaan en ongeorganiseer.

* 'onregverdig' of 'onverdedigbaar'? pae

BOEK- BESPREKINGEN

Abner Cohen — *Custom and politics in urban Africa.*

A study of Hausa migrants in Yoruba towns. Routledge & Kegan Paul, Londen 1969, 252 blz. £ 1,80

Een van de verschijnselen die in recente literatuur over Zwart Afrika frequent aan de orde worden gesteld is 'tribalism'. Aan tribalisme vallen twee aspecten te onderscheiden: detribalisatie (te omschrijven als de opkomst van sociale verbanden waarin het stamlidmaatschap van de leden een irrelevant gegeven is) en retribalisatie (het proces waarbij sociale verbanden binnen het kader van een stam een nieuwe betekenis en een nieuwe dynamiek krijgen — al dan niet na een fase van detribalisatie). Het boek van Cohen is een 'case-study' van retribalisatie. Het is het verslag van een onderzoek van 15 maanden in de jaren 1962 en 1963 in de Hausa-wijk van Ibadan, hoofdstad van de toenmalige westelijke deelstaat van de federatie Nigerië.

Het gaat Cohen (pag. IX) om '... de processen waarbij een ethnische groep ... een aantal waarden, normen, gedachten, symbolen en ceremoniën manipuleert teneinde een informele politieke organisatie te ontwikkelen die gebruikt wordt als wapen in de machtsstrijd met andere groepen', in casu de Yoruba, verreweg de talrijkste groep in het westen van Nigerië.

De Hausa's in Ibadan (in 1963 geschat op iets onder de 5000 in totaal) wonen geconcentreerd in hun eigen wijk, Sabon Gari, of kortweg Sabo. Slechts enkele honderden wonen buiten de Hausa-wijk.

Verreweg de belangrijkste bron van inkomsten voor de Hausa's in Sabo is de handel. Drie vierde van de volwassen mannen is direct of indirect van de handel afhankelijk. In tegenstelling tot de Yoruba's (die vooral kleine handelaren zijn en hun waren op markten aan de consument leveren) zijn de Hausa's gespecialiseerd in de handel op lange afstand tussen hun oorspronkelijke woonplaats, het noordelijke savanne-gebied, en de zuidelijke regenwoudzone. Zij leveren aan de kleine handelaren in het noorden kola-noten (afkomstig uit het zuiden) en aan die in het zuiden vee (afkomstig uit het noorden). Deze handel wordt door de Hausa's gedomineerd; pogingen van Yoruba's om hier voet aan de grond te krijgen zijn in de loop van lange jaren steeds op een mislukking uitgelopen.

Deze dominerende positie van de Hausa's in de handel op lange afstand is voor Cohen een essentieel element in het voortbestaan van de Hausa's in Sabo als exclusieve, aparte groep. Alleen wanneer één ethnische groep alle of de meeste fasen van de handel in een bepaald produkt weet te monopoliseren, kunnen, naar zijn mening, de technische problemen (efficiënte communicatie, snel transport, en krediet-organisatie op vertrouwensbasis) worden opgelost, die inherent zijn aan de geheel op pre-industriële leest geschoeide handel. Het beheersen van de handel is afhankelijk van de mate waarin de Hausa's zich als gesloten groep weten te handhaven temidden van een concurrerende groep die voortdurend poogt greep te krijgen op de lange-afstandhandel. Van de mate waarin een groep zich een exclusieve eenheid voelt hangt volgens Cohen het succes af waarmee zij een politieke organisatie kan vormen die naar buiten optreedt als verdediger van de (economische) belangen van de groep en naar binnen als orde-handhavend mechanisme. In een uitvoerige schets van de geschiedenis van Sabo laat de schrijver zien dat in de ontwikkeling van de Hausa-exclusiviteit drie fasen zijn aan te geven die zich van elkaar onderscheiden door het principe dat in elk der fasen ten grondslag ligt (lag) aan

de eenheid van de Hausa in Sabo. De eerste fase (van 1916 tot de jaren vijftig) is die van Sabo als tribale politieke eenheid met een redelijke mate van autonomie. Sabo was, als gebied met een homogene bevolking, een bestuurs eenheid onder een eigen Hausa-hoofd, geheel volgens het Britse 'indirect rule'-beginsel. De macht van het hoofd was in laatste instantie gebaseerd op de 'backing' door het Britse bestuur. Rond de jaren vijftig kwam Sabo in een tweede fase. Het bestuur liet het 'indirect rule'-principe varen: het machtscentrum verschoof van tribale hoofden naar de nationalistische politieke partijen. Deze ontwikkeling vormde een ernstige bedreiging voor het voortbestaan van de Hausa-groep. Beslissingen over de Hausa's werden niet langer genomen door het Hausa-hoofd, in overleg met het bestuur en het Yoruba-hoofd in Ibadan, maar door politieke partijen, die door een Yoruba achterban werden gedomineerd, in overleg met het bestuur. Voortbestaan van de Hausa's als gesloten gemeenschap kon onmogelijk via partij-politieke organisatie worden gegarandeerd. De Hausa-gemeenschap in Ibadan kreeg toen dringend behoefte, aldus Cohen, aan een nieuw onderscheidend en integreerend element om hun tribale exclusiviteit te handhaven. Dat werd gevonden in het lidmaatschap van de islamitische Tijaniyya broederschap. Was vóór het begin van de jaren vijftig de numerieke aanhang van deze orde beperkt, onmiddellijk daarna bekeerden grote aantallen bewoners van Sabo zich tot de orde en in 1963 schatte Cohen de aanhang op 85% op alle volwassen mannen in Sabo.

Voor Cohen is dit een duidelijk voorbeeld van de wijze waarop 'custom' door een groep kan worden aangewend om haar exclusiviteit te onderstrepen, een exclusiviteit die naar zijn mening alleen wordt gehandhaafd terwille van de economische belangen die de groep in kwestie heeft te verdedigen. Men moet tribalisme niet zien als een uiting van traditionalisme. De drijfveren van stamleden die de tribale identiteit willen behouden moeten niet worden gezocht in hun bezorgdheid over het teloor gaan van de oude waarden en normen, maar in de vrees dat de economische positie van de groep wordt aangetast, wanneer men zich niet voldoende onderscheidt van de omgeving.

Het zwakke punt in het betoog van Cohen, dat overigens gebrek heeft aan een duidelijke lijn, lijkt me dat hij er niet in slaagt aannemelijk te maken dat gedeelde culturele gewoonten de grote betekenis hebben voor het bijeenhouden van een groep, die hij er aan toekent. Ik betwijfel of het voortbestaan van de Hausa-exclusiviteit valt of staat met de mate waarin men zich door het ontwikkelen van culturele gewoonten weet te onderscheiden van andere groepen. De gedeelde economische belangen van de Hausa's in Ibadan lijken me, gezien ook de betekenis die Cohen daar aan geeft, een voldoende basis voor integratie en frontvorming t.o.v. de buitenwereld. Desondanks geloof ik dat Cohen's boek waardevol is voor degenen die zich interesseren voor tribalisme en die daarmee verband houdende problemen van 'nation building' en nationalisme in Afrika, met name omdat hij de economische achtergronden die een rol spelen in de interactie tussen verschillende groepen duidelijk uit doet komen. Deze interpretatie is een belangrijk tegenwicht voor die benadering van het verschijnsel tribalisme waarbij aan traditionalisme en conservatisme een al te autonome betekenis wordt gehecht.

union générale des travailleurs sénégalais en france (u.g.t.s.f.) — *le livre des travailleurs africains en france*. cahiers libres 172-173, françois maspero, parijs 1970, 197 blz. Fr. 14,80

De economie van de industriële landen van West- en Midden-Europa is niet meer denkbaar zonder de grote groepen mensen die te onzent worden aangeduid als 'gastarbeiders'. Zij zijn het die over het algemeen alle werk verrichten waar de arbeiders uit de hooggeïndustrialiseerde Westeuropese landen voor terugschrikken of waar zij zich boven verheven voelen. Zij vegen de straten, ruimen op in slachthuizen, zijn classificeerders in de havens en verrichten allerlei ongeschoold werk in de fabrieken. Het straatbeeld in landen als Zwitserland, West-Duitsland, Nederland en vooral Frankrijk, is niet meer denkbaar zonder deze vreemde arbeiders. Over het algemeen gaan zij stil hun gang, merkwaardig geïsoleerd van hun omgeving. Naast Turken, Grieken, Italianen en Spanjaarden zijn ook werkkrachten uit de Noordafrikaanse landen in het straatbeeld van de Westeuropese steden verschenen. Zolang de economie gestaag groeide en er steeds weer te weinig handen waren om het werk te doen, waren er alleen menselijke problemen aan hun aanwezigheid verbonden. Nu het aantal bedrijven dat gaat sluiten groeit, vormen de buitenlandse arbeiders een soort bumper die de eerste stoot van de malaise blijkt op te vangen. Er bestaat een uitgebreide literatuur over het probleem van deze arbeiders in West-Europa en Amerika. Betrekkelijk weinig is er echter verschenen van de kant van arbeiders zelf. Dit is ook niet te verwonderen, daar deze geïmporteerde meestal ongeschoolde arbeidskrachten zelden in de gelegenheid zijn de pen te voeren en dit zeker nooit zouden kunnen in de taal van hun gastland. Hierdoor wordt het boekje van de bond van Senegalese arbeiders in Frankrijk des te belangrijker. Een ethnoloog, een advocaat, een demograaf, een studente in de sociologie, naar hun namen te oordelen Fransen, en drie Senegalese medewerkers onder wie de president van de vakvereniging die voor dit boek verantwoordelijk is, verbergen zich achter dit collectieve schild. De bekende Tunesische schrijver Albert Memmi heeft het woord vooraf geschreven. Hierin formuleert hij een belangwekkende hypothese die hij in deze rapportage opnieuw bevestigd ziet: Als overheersing en uitbuiting zo volledig zijn, profiteert ook het hele dominerende volk ervan. En dit maakt dat de bestrijding ervan oneindig moeilijker wordt en meestal beperkt blijft tot de hogere regionen van een samenleving: intellectuelen, kunstenaars, priesters, studenten. Memmi wijst erop dat de vakverenigingen, zonder het te willen toegeven, niet anders kunnen doen dan een aarzelende politiek voeren: ten slotte is er altijd nog concurrentie tussen de plaatselijke arbeiders en de geïmmigreerden. Mogen beide belangen op lange termijn gelijkgericht zijn, op dit ogenblik stelt deze massa binnengekomen handarbeiders de werkgevers in staat, druk te oefenen op de autochthone arbeiders. Afgezien van dit aspect varen de Europese arbeiders als leden van een uitbuitende samenleving wel bij het werk dat door buitenlanders wordt verricht, aldus Memmi. Bij de lezing van deze relazen over de omstandigheden waaronder deze Senegalezen emigreren, de analyse van hun juridische positie, bij de beschrijving van de wijze waarop hun logies is georganiseerd en van het werk dat zij verzetten in verhouding tot hun betaling, als we lezen hoe velen er ziek worden en hoe weinig er voor hen wordt gedaan, als we ervaren dat ze eigenlijk veel minder leren dan ze hadden gehoopt en verwacht, dan weten wij hoezeer het Europese gastland te kort schiet. Toegespitst zou van deze Senegalezen kunnen worden gezegd,

dat hun Odyssee uit hun land, via de boot naar den vreemde, door de eentonige arbeid van jaren en weer terug, gemarkeerd wordt door mensen die beter van hen worden. En anderen ontmoeten ze niet. Het drama is hier, dat het bijna ondoenlijk is, bepaalde mensen, bepaalde instanties tijdens deze lijdensweg aan te wijzen die in het bijzonder verantwoordelijk zijn voor hun ellende. Bijna alle instanties en individuen dragen er gedreven door een bijkans onstilbare gelddorst toe bij: de gérants van de onderkomens die voor alles te hoge prijzen vragen en er op uit zijn veel te verdienen door te weinig tegenwaarde te geven, werkgevers die van de onwetendheid van de pas aangekomenen misbruik maken door overuren niet uit te betalen, personeelchefs die er een regel van maken Afrikaanse arbeiders beneden hun niveau van bekwaamheid te werk te stellen. (Opmerkelijk evenwijdig met wat in Zuid-Afrika officieel beleid is.) Bij de lectuur van deze studie bekruipt de lezer wel steeds het gevoel: komen deze duistere misbruiken wel zo algemeen voor als hier wordt aangeduid? Is dit rapport niet geschreven met het vooropgezette doel een samenleving te veroordelen waar Afrikanen diepgaande vernedering en vervreemding ervaren? Zijn hier eventuele positieve elementen in het leven van de Senegalezen niet — door de aard van de opzet van deze studie — buiten beschouwing gebleven? Hiermee is dan ook wel het voornaamste bezwaar tegen deze verzameling schrijvende documenten naar voren gebracht; tenslotte komen de misstanden zo aan het licht. Al deze negatieve aspecten van de gastarbeiders hadden nog diepere indruk gemaakt als ze in een breder kader waren geplaatst: bijvoorbeeld in de vorm van een onderzoek van een representatieve, aselechte steekproef uit de populatie van alle Senegalese arbeiders in Frankrijk met open interviews waaruit hun bevindingen naar voren waren gekomen, positief en negatief. Tegen de misschien schaarse lichtpuntjes in het beeld van de levenswijze van 25 000 arbeiders dat dan ware ontstaan, zouden de sombere, mensonwaardige aspecten des te meer indruk op de lezer hebben gemaakt.

De bezwaren die ik hierboven naar voren heb gebracht doen overigens maar weinig af aan de waarde van documenten die — daar hoeft niet aan te worden getwijfeld — dingen aan het licht brengen die ook bij anderen bekend moeten worden dan bij de betrokkenen en bij de lezers van *L'Humanité*.

Het grote lichtpunt voor de westerse democratieën dat uit een boekje als dit naar voren komt is, dat dit boekje in druk kon verschijnen. De medewerking die daarvoor onontbeerlijk was, is tenslotte van Fransen gekomen, van duidelijke tegenkrachten tegen de tendenzen die elke dominante groep vertoont in haar gedragingen tegenover de onderliggende groep.

Uitbuiting van de economisch zwakkere vreemdelingen is overigens geen verschijnsel dat we alleen in Zuid-Afrika of zelfs maar tot en met Frankrijk aantreffen. Het komt ook veel dichterbij huis voor dan in Parijs, misschien wel om de hoek en naast de deur.

A.E. Bayer.

Sylvain Urfer — *UJAMAA, espoir du socialisme africain en Tanzanie*. Woord vooraf van Daniel Pépy. Reeks 'Tiers monde et développement', Aubier Montaigne, Parijs 1971, 239 blz. Fr. 27

De auteur studeerde aan het 'Institut d'Etudes Politiques de Paris' en het is grotendeels in het kader van dit instituut dat deze studie tot stand kwam. Centraal in het werk staat de persoon en vooral de politieke doctrine van J.K. Nyerere, president van Tanzania, die van zijn land een typisch Afrikaans-socialistische staat poogt te maken. Nyerere noemt zijn ideologie in het Swahili 'Ujamaa', in het Engels 'Familyhood', vandaar de titel.

De eerste drie hoofdstukken zijn van historische aard. In het eerste hoofdstuk wordt Tanganjika gesitueerd in de tijd, vanaf het einde van de zevende eeuw tot de onafhankelijkheid op 9 december 1961. Het wel en wee van de jonge onafhankelijke staat tot aan de unie met Zanzibar wordt nagegaan in het tweede hoofdstuk. Twee belangrijke stappen gaan in de richting van het socialisme: het afschaffen van het privaat grondbezit en de oprichting van een éénpartijstelsel. Op socio-ekonomisch vlak bespreekt Urfer het ontwikkelingsplan voor drie jaar (1961-1964), dat een overgangsplan is, en tenslotte gaat zijn aandacht naar Zanzibar dat in januari 1964 volksrepubliek werd en in april van hetzelfde jaar fusioneerde met Tanganjika. In zijn derde hoofdstuk gaat de auteur de evolutie na van de nieuwe staat die de officiële naam van Tanzania kreeg. De integratie en de harmonisatie van beide politieken is niet van een leien dakje gelopen, integendeel, tot op heden is de fusie in feite slechts een werkelijkheid op papier. Het land beschikt nog altijd niet over een definitieve grondwet en de betrekkingen zijn eerder gespannen; Zanzibar gaat trouwens meer en meer zijn eigen extreme weg op. Er komt een eerste vijfjarenplan (1964-1969) met het accent op de industrialisatie en op de landbouwsector in brede zin. Voor de financiering ervan wordt hoofdzakelijk beroep gedaan op het buitenland. Zoals het overgangsplan voor drie jaar, bereikt het vijfjarenplan slechts zeer betrekkelijke resultaten als gevolg van technische, administratieve en politieke hinderpalen.

De volgende hoofdstukken zijn een analyse van de specifieke vormen die het socialisme in Tanzania aanneemt: 'Ujamaa' heeft een typisch Afrikaans karakter, is aangepast aan de agrarische maatschappij van Tanzania, is gericht op de mens en is pan-Afrikaans georiënteerd. Op 7 februari 1967 wordt een document, de Verklaring van Arusha, waarin Nyerere zijn ideologie heeft vastgelegd en dat de volledige socialisatie van de maatschappij en van de ekonomie vooropstelt, publiek gemaakt. We vatten dit manifest kort samen: alle overblijvende vormen van kapitalisme en feodalisme moeten worden afgeschaft, de nationalisatie van de voornaamste produktiemiddelen moet worden doorgevoerd, waar vroeger vooral beroep werd gedaan op buitenlandse hulp voor de realisatie van de ontwikkelingsprojekten wordt nu de nadruk gelegd op het potentieel dat in het volk aanwezig is, en tenslotte moeten de lonen overeenstemmen met de gepresteerde arbeid en mogen de verschillen tussen de lonen onderling slechts gering zijn. Het tweede vijfjarenplan (1969-1974) is uiteraard volledig in deze zin georiënteerd.

In zijn besluit wijst de auteur erop dat Tanzania nog geen echte socialistische staat is omdat de Tanzaniaanse maatschappij nog niet het werk is van het volk. Het volk, aldus Urfer, treedt niettemin op onbetwistbare wijze toe tot de projekten van Nyerere

en diens partij, de Tanzania African National Union (TANU). 'Que cette adhésion ne se manifeste pas activement sur l'ensemble du territoire n'a rien de surprenant: moins de dix ans d'indépendance ne suffisent pas à effacer toutes les séquelles de la période coloniale. Mais le chemin parcouru est immense, et l'avenir encourageant' (p. 205).

Hoe deze studie te beoordelen? Zeker positief te noemen zijn de bijlagen: een lijst van de voornaamste gebeurtenissen en feiten uit de Tanzaniaanse geschiedenis chronologisch gerangschikt, het éénmakingsverdrag tussen Tanganyika en Zanzibar en vooral, hoewel in vertaling, in extenso de Verklaring van Arusha, basisdocument van het Tanzaniaans socialisme. De 'Bibliographie sommaire' is inderdaad summier, de kaartjes eenvoudig maar tamelijk duidelijk.

De sympathie die Urfer president Nyerere toedraagt komt doorheen gans het boek duidelijk tot uiting. De politieke ideeën van de auteur zijn eveneens voelbaar in zijn werk. We komen hier dus te staan voor een geëngageerde studie, wat echter niets afdoet aan de aantrekkelijkheid ervan, integendeel. Het is vlot geschreven met zowel analytische als synthetische zin. Ter illustratie van Urfers sympathie voor Nyerere, volgende passage: 'Intellectuel proche du peuple, il manifeste depuis toujours un extrême souci d'expliquer son action — pour obtenir une adhésion libre et sans réserve à sa politique. Nationaliste farouche et 'bien élevé', il n'en combat pas moins toute forme de racisme à rebours, et deviendra l'un des plus actifs partisans de l'Unité africaine. D'une rare constance morale, d'une probité au-dessus de tout soupçon, il sait payer de sa personne; vivant d'une manière très modeste, il refusera sans cesse les honneurs et privilèges attachés à sa fonction, et qu'il estimera excessifs ou superflus. Aussi n'est-ce pas un hasard si son peuple l'a spontanément surnommé le 'Mwalimu' (maître d'école, en swahili): appellation admirative et affectueuse, qui rend parfaitement compte de son personnage — du souci pédagogique qui ne le quitte jamais' (p. 27-28).

Urfer onderstreept de originaliteit en de frisheid van Nyerere's theorie. Hij weet echter, ons inziens, niet goed het essentiële te onderscheiden van de retoriek die Nyerere gebruikt om zijn eigen gezag te rechtvaardigen en om zijn volk rond zich te scharen. Wat door andere schrijvers of door de Westeuropese en Noordamerikaanse pers betwist of aangevochten wordt, probeert Urfer te rechtvaardigen en aanvaardbaar te maken. Hij doet dat op een niet onverstandige manier maar niettemin klinkt zijn betoog, naar ons voorkomt, ietwat demagogisch. Gaan we even na wat hij schrijft over de oprichting van het éénpartijstelsel in Tanganyika en hoe hij dit verenigbaar acht met echte democratie. 'Ce choix entre deux candidats n'est ni plus ni moins large qu'en régime de bipartisme, voire souvent de multipartisme; il présente en outre cet avantage que les électeurs n'ont pas à se déterminer en fonction de l'étiquette du Parti — quel que soit le candidat — mais en fonction de la seule valeur personnelle du candidat. 'D'élections de ce genre, on peut vraiment dire qu'elles sont destinées à laisser au peuple le choix de leurs propres représentants. Si ce n'est pas de la démocratie, je ne sais pas ce que signifie ce mot!' commente Nyerere. Car le choix fondamental sur le futur du pays a été fait dès l'indépendance, par la confiance totale accordée à la TANU, à son président et à leur programme' (p. 119). En Urfer besluit: 'Nous sommes, en apparence, bien loin de la démocratie africaine traditionnelle. Mais encore plus des institutions de l'Occident, ou des pays de l'Est. Et les principes démocratiques de liberté de vote et d'expression, d'unanimité au moins potentielle et de respect des opinions diverses, sont respectés' (p. 121).

In zijn geschriften poogt Nyerere aan te tonen dat het socialisme in zijn Tanzaniaanse vorm in wezen aanwezig is, ingeboren is bij elke Afrikaan, aangezien de primitieve traditionele stammen van de pre-koloniale periode reeds authentieke socialistische gemeenschappen waren. De nadruk die Nyerere legt op de deugden van de traditionele maatschappij en zijn thesis dat Tanzania's eigen erfenis rijk genoeg is om de 'Ujamaa'-maatschappij op te bouwen wijzen op de dringende behoefte bij de Afrikaanse mens aan elementaire gevoelens van fierheid en menselijke waardigheid, afgezwakt gedurende de koloniale periode. In de werkelijkheid wordt echter elke vorm van tribalisme tegengegaan; dat er ergens een contradictie schuilt tussen, enerzijds, het stellen van de primitieve gemeenschappen als voorbeelden van authentiek socialisme en, anderzijds, het tegengaan van het tribalisme als niet passend in het kader van de nationale opbouw, komt in het commentaar van Urfer niet tot uiting. Dit om aan te tonen dat in de geschriften van Nyerere, zoals trouwens in de meeste politieke theorieën, tegenstellingen voorkomen die Urfer echter niet doet uitkomen, howel men, ons inziens, zulks mag vragen van een kritisch auteur, hoe sympathiek hij ook staat tegenover een bepaalde politieke doctrine die een instrument moet zijn van nationale eenheid.

Wat Nyerere's houding betreft tegenover communistisch China en tegenover het Westen, ook hier volgt Urfer hem op de voet. Ter illustratie deze twee korte passages: 'Que la Chine exerce une certaine influence sur la Tanzanie, cela ne fait aucun doute; mais pourquoi s'en inquiéter outre mesure? Jusqu'à preuve du contraire, le Mwalimu a témoigné de suffisamment d'intelligence et de liberté d'esprit pour tirer profit de ce qui lui convenait chez les autres sans s'aliéner à eux pour autant' (p. 187); 'Avec les pays de l'Ouest, les relations de la Tanzanie demeurent, encore aujourd'hui, marquées d'incompréhension. Trop d'intérêts sont en jeu, sans doute, pour que l'Occident consente à laisser mettre en cause sa position dominante en Afrique; mais Nyerere est l'un des plus redoutables adversaires de ce néo-colonialisme. Sans faire d'éclats, avec logique et détermination, il étale au grand jour les ambiguïtés et les contradictions de la politique africaine des pays de l'Ouest: anti-communisme systématique, soutien aux régimes racistes d'Afrique australe, ou refus brutal de toute tentative d'émancipation économique sérieuse de la part des Etats africains' (p. 188).

Als besluit alleen dit: We staan hier voor een vlot geschreven, aantrekkelijk boek dat echter, wetenschappelijk bekeken, te geëngageerd is om nog voldoende kritisch en zelfs objectief te zijn.

Ph. Maréchal

